

EVLIYA ÇELEBİ'NİN ERZİNCAN YOLCULUĞU

EVLIYA CELEBI'S JOURNEY TO ERZINCAN

*Faris ÇERÇİ*¹

ÖZET

Evliya Çelebi, Defterdar-zâde Mehmet Paşa ile birlikte Doğu Anadolu Seferine çıktı. İstanbul'a dönüşte yol üzerindeki Tercan Mama Hatun külliyesini inceleme fırsatı buldu. Tercan'dan Kemah'a giden Evliya Çelebi, kısa sürede Kemah Kalesi, Kemah'ın Kazaları, Kömür tuzlası, Kemah'ta ticârî ve sinâî faaliyetler ve dokuma tezgâhları hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Kemah'taki görevini tamamlayan Evliya Çelebi, Fırat kıyısını takip ederek Erzincan'a gelmiştir. Erzincan kalesinden, büyük dış varoşundan, zaviyelerinden, hamamlarından, eğitim öğretim (mektep ve medreseler)'den, sosyal yapısından, kılık kıyafetinden, çarşı ve pazarından, hava ve iklim şartlarından, bağ ve bahçelerinden ayrıntılı biçimde bahseden Evliya Çelebi, Kayalık Kale, yani Eğin (Kemaliye) şehri hakkında özlu bilgiler vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Varoş, Erzincan, Kemah, Fırat, Tuzla, Mama Hatun.

ABSTRACT

Evliya Celebi set off on a journey to Eastern Anatolia with Defterdar-zâde Mehmet Paşa. He had a chance of investigating Tercan Mama Hatun Complex on the way back to Istanbul. Then, he went from Tercan to Kemah. Evliya Çelebi gives information about Kemah Castle, Kemah's Boroughs, Kömür Saline, Kemah's commercial and industrial life and local handlooms.

After the Kemah expedition Evliya Çelebi came to Erzincan along the River Euphrates. He gives insight into Erzincan's educational institutions, social life, the appearance of local people, Erzincan Castle, the suburbs, Turkish baths, shopping centers, the climate, vineyards and orchards as well as Kayalık Castle and Eğin (Kemaliye) district.

Key Words: Suburb, Erzincan, Kemah, Euphrates, Saline, Mama Hatun.

¹ Yrd. Doç. Dr. Erzincan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi ve Sanatları Bölüm Başkanı, e-;Mail, fariscerci@gmail.com

1. GİRİŞ

Kaleme aldığı **Seyahatname** adlı eseriyle haklı bir şöhrete kavuşan Evliya Çelebi, memur asker ve büyük bir seyyahdır. Evliya Çelebi 25 Mart 1611 tarihinde İstanbul'da Unkapanı semtinde doğdu. Ailesi aslen Kütahyalı olup, fetihten sonra İstanbul'a yerleşti.(Atsız, 1991, I)

Evliya Çelebi kendi soy kütüğünü sayarken dedesini “Kara Ahmed”, dedesinin babasını” Demircioğlu Şehit Kara Mustafa Paşa”, dedesinin dedesini “Turhan Bala” olarak gösterir. Turhan Bala'nın babası olarak “Yavuz Bek”, yahut “Yavuz Er” veya “Yavuk Er” adında bir sancak beyinden söz eder. Bu Yavuz yahut Yavuk Er, İstanbul'un fethinde bulunmuş ve ganimet mallarından kendi payına düşen parayla Unkapanı'nda Sağrıcılar Camisi ile yüz dükkân ve bir ev yaptırmıştı. Evliya Çelebi de işte bu evde doğdu. Evliya Çelebi'nin annesi Sadrazam Melek Ahmet Paşa'nın annesiyle ya kardeş veya teyze çocuğudur. I. Ahmet zamanında genç kız olarak saraya alınan bu kadın Kuyumcubaşı Derviş Mehmet Zillî Efendi ile evlendirildi.

Kanunî Sultan Süleyman'ın birçok seferlerine katılan Mehmet Zillî Efendi (1534–1648), şairliği ve güzel konuşması dolayısıyla padişahların musahipliğine kadar yükseldi. Annesinin ölümü hakkında bilgi vermeyen Evliya Çelebi'nin Mahmut adında bir erkek kardeşi ve birkaç kız kardeşi vardır. (Erkılıç, 1954, 6-8)

Seyahatname, 17. yüzyılın konuşma dilini yansıtan bir eserdir. Bugün dilimizde yaşayan veya yeri olmayan birçok kelime, deyim ve tekerlemeyi onda bulabiliriz. Üslûbunda sadelik ve samimiyet olmakla birlikte büyük gramer hataları vardır. Dil kurallarına âdeta göz yuman Evliya Çelebi, genelde kısa cümleleri tercih etmekle beraber çoğu zaman ek fiillerle uzayıp giden cümleleri de vardır. Tanıdığı kimseleri kendi has sözleriyle konuşuran Evliya Çelebi, içine karıştığı olayları realist bir eda ile anlatır. (Erkılıç, 1954, 29) Garibeler karşısında aşırı derecede saflık gösterir. Evliya Çelebi, asıl hayat sahnesindeki müşahedelerinde çok açık ve uyanık fikirlidir.

Seyahatname'de, başta dil ve folklor olmak üzere biyografi, coğrafya, kitbeler, meskûkât, sanat, spor, iktisadî hayat, din, tarikat vb. konuları içine alan bilgiler kısıkanılmadan verilmiştir. Bu yönüyle **Seyahatname** 17. yüzyılla ışık tutan hazine, aldığı bunca eleştirilere rağmen derinliği ölçülemeyen önemli bir kaynaktır. Evliya, **Seyahatname**'de “**Şaka-name**” adlı bir eserinden daha bahsediyor. Ne var ki, henüz böyle bir eser ele geçmemiştir.

Şemsettin Sami, Evliya Çelebi'nin, ziyaret ettiği yerleri pek güzel ve doğru olarak tarif ve tasvir ettiğini ancak vukuatın nakline biraz mübalağa karıştığını ifade ediyor”.

Ahmet Vefik Paşa'nın nazarında o, bir seyyah-ı müdekkiktir.

Ahmet Mithat Efendi; Cevdet ve Vefik Paşaların kanaatlerine uyararak ve bilhassa **Seyahatname**'nin folklor bakımından olan zenginliğiyle ifadesindeki sadeliği överek Evliya'yı "heykeli dikilecek adamların birisi" olarak niteler. (Erkılıç, 1954, 31)

Seyahatname'nin batı dillerine yapılan tercümelemleri ile, eser üzerindeki çalışmalar hakkında **İslam Ansiklopedisi**'nin Evliya Çelebi maddesinde uzun uzadıya bilgi verilmiştir. (M.Cavit Baysun, "Evliya Çelebi" İstanbul 1993, IV, 400)

2. EVLİYA ÇELEBİ'NİN EĞİTİMİ

Evliya Çelebi, ilköğreniminden sonra Unkapanı'ndaki Fil Yokuşu'nda, Şeyhülislâm Hâmid Efendi Medresesinde, yedi yıl süreyle Müderris Ahfeş Efendiden ders aldı.(Koçu, 1951, I, 6) Buradaki medrese tahsilinin azamî 16-18 yıl sürdüğü var sayılırsa, Evliya'nın buradaki tahsilinin yarıda kaldığı ortaya çıkmaktadır.

Daha sonra Enderun'a devam eden Evliya Çelebi, burada Güğümbaşı Mehmed Efendi'den "yazi", Keçi Mehmet Efendi'den "*Arapça gramer*" dersleri aldı.

"**Kâfiye ve Şerhi**" Evliya'yı hayli yıldırılmış olmalıdır ki, bu dersleri "Demir leblebi" olarak niteler ve okuyanların şerha şerha yağın erittiğini söyler. (Erkılıç, 1954, 13)

Gülüstan ve **Mesnevî**'den parçalar nakledecek kadar Farsça öğrenen Evliya, kendisine "Evliya" adının verilmesini sağlayan Evliya Mehmet Efendi'den "*tecvit*" dersleri aldı.

Sadi-zâde Dârülkurrasında hafız olan Evliya, Kur'ân'ın muhtelif tarzlarda okunması, yani "Aşere" ve "Seb'a" derslerine devam etti. Musahip Derviş Ömer Gülşenî'den musiki dersleri alan Evliya Çelebi hanende Karaoğlan ve Kemhacı-zâde ile birlikte bulunmuş ve devrin sayılı şöhretlerinden, Kazancılar hatibi Zâkirî, İmam-zâde Yusuf ve nihayet sarayın hanendebaşı Tokatlı Ömer Gülşenî'den birçok şey öğrendi. (Erkılıç, 1954, 13)

Edebî bilgisi, sınırlı düzeyde olup, manzumelerinde kuru bir eda hâkimdir. O daha ziyade edebiyatın tarih nevi ile ilgilenmiştir. Konak, cami ve türbelerde yaşanan bazı olaylara tarih düşürmüştür.

Sanata düşkün olduğu kadar spora da büyük ilgi gösteren Evliya, sporun her çeşidi ile meşgul olur. Güreşi "şe'âir-i İslâmiyye" (Devellioğlu, 1988, 1175; Mutçalı, 1995, 447) den sayar.

Biniciliğe de ilgi duyan Evliya Çelebi, "*Her yiğide bir küheylan lâzımdır*" diyerek atlara karşı muhabbetini ortaya koyar. Zira Evliya, bütün seyahatle-

rini at üzerinde yapmış, adalara geçtiği zamanlarda bile atını beraberinde nakletmişti. Nitekim Evliya Çelebi, Girit savaşında at kıtlığı yüzünden atının elinden alındığını ve kendisine bir eşek verildiğini “hâr-süvâr” deyimiyile ifade eder. (Erkılıç, 1954, 18)

Ok atmaya meraklı olan ve bu spor dalının sünnet olduğunu ifade eden Evliya'nın, tatil günlerinde Ok Meydanında yapılan atıcılık müsabakalarını ilgiyle takip ettiği bilinmektedir. At kadar okun da üzerinde duran Evliya, kitabında ok ve yayın yapılışına dair bilgiler verir. Cirit ve yüzücülük gibi spor dallarına da ilgi duyan Evliya, vakit buldukça avcılıktan da geri durmaz.

Başından birkaç maceranın geçmiş olmasına rağmen onun hiç evlenmediği anlaşılmaktadır. Kısırlık hastalığına yakalanan Evliya, 27 yıl süreyle bu hastalıkla mücadele etmiş ve *Tiryaki Faruk* adındaki bir mecnun sayesinde bu hastalığından kurtulabilmişti. Yaşı ilerlemiş olduğundan evlenemeyen Evliya, çocuksuz geçen bir hayattan şikâyet etmektedir. Evliya, zengin bir kütüphaneye sahip olup, bu kitaplar arasında Yunan ve Lâtin dilleriyle yazılmış tarih ve coğrafyaya ait eserler ile bazı haritalar da yer alıyordu. (Erkılıç, 1954, 20) Öyle anlaşılıyor ki, yüksek tahsil yapamayan Evliya Çelebi, gördükleri ile kültürünü tamamlamıştı. Sesi güzel olan Evliya Çelebi, aldığı dersler arasında daha çok musikide ileri gitmişti. 24 yaşına basan Evliya Çelebi, 1635'te Ayasofya'da IV. Murat'ın huzuruna çıkarıldı ve kendisine Has Kiler'de görev verildi. Bir gün sonra sarayda Padişahın huzuruna çıkarılan Evliya Çelebi beste ve nükteli sözleriyle dikkatleri üzerine çekti. (Erkılıç, 1954, 23)

Sarayda dört yıl kadar görev yapan Evliya Çelebi, 1638 Nisanında 40 akçe maaşla Sipahîler zümresine girdi. Görevi nedeniyle muhtelif seyahatlerde bulundu. Seyahati çok seven Evliya Çelebi, aslında İstanbul çevresindeki ilk seyahatlerine 1630 yılında, yani 19 yaşlarında iken başlamıştı. (Atsız, 1991, III).

3. EVLİYA ÇELEBİ'NİN YETİŞTİĞİ ÇEVRE

Doğduğu semtin özelliklerinden bahseden Evliya şöyle der: “*Unkapanı'nın çamuru çok meşhurdur. Burada “Ekmekçi Ali Çelebi”nin bir fırını vardı. Simon ve Memo adlı bozacıların sattığı bozaları, hamallar bahis tutarak içerdiler, yakınlarında satılan “Hacı Hasan yoğurdu ise acaibattandır.”*

Öyle anlaşılıyor ki, kendilerine ait kuyumcu dükkânlarının da yer aldığı Unkapanı, birtakım sanatkarların toplandığı bir muhittir. Yer yer su değirmenlerinin de bulunduğu bu muhitte bir güreşçiler tekkesi vardır ki, içinde üç yüz pehlivan barınıyordu.

Ayrıca, Âşık Paşa, Ali Cemâlî, Ağakapısı adını taşıyan bazı sıbyan mektepleri mahallenin çevresinde yer alan ilkokullardır. (Erkılıç, 1954, 11).

4. EVLİYA ÇELEBİ'NİN KİŞİLİĞİ

Seyahatname'de dağınık olarak verilen bilgilere göre oldukça sevimli bir kişiliğe sahip olan Evliya Çelebi, zayıf ama oldukça çevik bir bedene malikti. Bazen sarık sarar bazen de Tatar-misal samur kalpakla İstanbul sokaklarında gezerdi. Seyahate çıktığında ayağında çizme, belinde bir divitle görüldü. Sakal konusunda esnek davranan Evliya, parmağında kıymetli bir yüzük taşırdı. Kendisini bulunduğu muhite sevdiren Evliya, gayet hoş sohbetli; güzel konuşur, tatlı hikâyeler anlatır, taklidi sever, hazır cevap ve nüktedandı. Yaratılışı ciddilikten ziyade mizaha daha yatkındı. İstanbul'un her türlü eğlence yerleri hakkında bilgi sahibi olduğunu söyleyen Evliya, "*Dilber lebi macunu*" dışında hiçbir kötü alışkanlığa sapsadığını ifade eder. (Erkılıç, 1954, 10)

Belki de evlenmek için zaman bulamayan Evliya Çelebi, seyahatin dışında hiçbir ihtirasın içine girmemişti. Çeşitli görevlerden gelen paralar, Kırım Hanı'nın verdiği hediyeler, savaşlardan elde ettiği ganimetler ve babasından kalan emlakten gelen paralar kendisinin ve yanında çalışanların ihtiyaçlarını karşılıyordu. (Atsız, 1991, VIII)

5. EVLİYA ÇELEBİ'NİN DOĞU ANADOLU SEFERİ

(H.1050/M.1640) senesinde Erzurum'a gitmek üzere yol hazırlıklarını tamamlayan Evliya Çelebi, Defterdar-zâde Mehmet Paşa ile yola çıktı. (**Seyahatname**, Hacı Beşir Ağa, 48, II, vr. 57a; Temelkuran-Aktaş, 1986, I-II, 514) Pendik, Gebze, İzmit, Adapazarı, Hendek, Düzce, Bolu güzergâhını takip ederek Çerkeş ve Osmancık üzerinden Amasya'ya geldi. "Nehr-i Kerkük (Temelkuran ve diğer, 1986, I-II, 680; Atsız, 1991, 242) (Kelkit çayı) takip ederek yedi saatte (**Seyahatname**, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 65a) Taban Ahmet Ağa çiftliğine gelen Evliya Çelebi, şunları söylüyor: "Ahmet Ağa burada Paşaya bir tavla küheylan (Devellioğlu, 1993, 637) ve yanındakilere yirmi at, üç bin koyun, yedi katar katır, yedi katar deve ve on kese nakit akçe hediyelerle Âl-i Osman padişahına layık ziyafet-i uzmâ olmuştur ki diller ile tabir olunmaz. Burada bana da bir atı nasip oldu."(**Seyahatname**, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 65a)

Yoluna devam eden Evliya Çelebi, Zağa Deresi, Tekmanlı beli, Kadioğlu köyü, Şiran (**Seyahatname**, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 284a) Salut beli üzerinden Kanlı Dede Türbesi konağına vardı. Burada çekilen ziyafetin ardın-

dan hareket eden heyet on altı saatte Tercan ovasına geldi. (**Seyahatname**, Pertev Paşa, 458, II, vr. 64).

5. 1. Sultan Hasan Camii

Evliya Çelebi, Uzun Hasan binası olarak bilinen bu caminin yapılış gayesini şöyle açıklar: "Azerbaycan padişahı Sultan Uzun Hasan Şah binası vâcibü's-seyr bir ma'an-nûrdur. Amma bir köy içinde cemaatten garip kalmış cami-i vâcibü's-seyrdir. (**Seyahatname**, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 65b; Cevdet, 314, II, 201) Hasan Şah bu mahallin âb u havasını beğenip bu Tercan sahrası başında bu camii ve bu mahalle bir şehir-i azîm (inşa) edip ismini "*Hasan-Âbâd*" koydu. Akıbet Ebülfeth (Fatih) bu Tercan sahrasında hasîni hüsnü nazarına komayıp ne Hasan Âbâdı ma'mûr oldu ve ne Hasan âbâdı kaldı. (Fatih'ten korkup çekinen) Hasan Şah "*hüsn-i tedbîr budur*" diyerek firar etti ve tâ Azerbaycan'da can verip anda dârü'l-karâr etti." Bu Tercan Sahrası (Otlukbeli olmalı) öyle bir hâmûn-ı ceng ü cidâl yeridir ki, hâlâ reaya ve berayalar çift sürerlerken zemininde âdem üstühânları (kemikleri) bulunur. Ve her bâr-ı zeminde medfûn, sahibi cengde gaip olmuş mallar 'ayân ve beyân olur. Böyle bir ma'reke meydanı sahrâ-yı bî-pâyândır" (**Seyahatname**, Pertev Paşa, 458, II, vr. 65a; Temelkuran ve diğer, 1986, I-II, 541).

5. 2. Çavuşlar Kethüdası Köyü

Evliya Çelebi, Paşa ile beraber yola devam eden Osmanlı askerinin burada toplandığını ve Kethüda Efendi tarafından askere büyük bir ziyafet verildiğini şöyle anlatır: "Paşa'nın cümle askerine bunda mülâkat olup Çavuşlar Kethüdası azîm ziyafet edip, beş at ve beş kese ve üç Gürcü ğulamı (Tımar sahiplerinin savaş zamanlarında beraber götürdükleri muharipler (Pakalın, 1983, I, 679) hedaya verdi. Sonra (buradan kalkıp) beş saatte Menzil-i Karye-i Pulur ('a geldik.) (**Seyahatname**, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 65b)

5. 3. Pulur Köyü

(Burası) ma'mûr (bir köydür ve halkı) Müslümanlardır. Buradan dört saat(te) Menzil-i Tercanlı Ali Ağa Köyü ('ne vardık.) (**Seyahatname**, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 66a)

5. 4. Tercanlı Ali Ağa Köyü

Tercan ovasında üç yüz haneli ve bir camili ve bir hamamlı ma'mûr Müslüman veya Ermeni köyüdür. (**Seyahatname**, Pertev Paşa, 458, II, vr. 65a) Burada Ali Ağa bir ziyafet-i azim edip, on at ve on kese ve on kıtar deve ve beş kıtar katır verdi. Oradan yine Tercan ovası içre dokuz saatte Menzil-i Karye-i Mama Hatun'a (geldik.)

5. 5. Mama Hatun Köyü

Erzurum nahiyesinde geniş dereli-tepeli bir uygun bir ova içinde yüz elli evli, ma'mûr Müslüman köyüdür ve serbest ze'âmet-i Ali Ağa'dır. Orada Ziyâret-i Mama Hatun (vardır.) (**Seyahatname**, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 285a)

5. 6. Mama Hatun Ziyareti

Mama Hatun'un bir kaya dibinde inşa edilen eski bir binada yattığını ifade eden Evliya Çelebi, bu tarihi mekanı şöyle tasvir eder: "Bir kayalı yar dibinde bina-yı kadîm ve kubbe-i azîm içinde medfundur. Mama Hatun nam, Akkoyunlu Padişahlarının duhter-i pâkize-ahterlerinden imiş. Cümle evlâd-i zevi'l-ihtiramlarıyla bir kubbe-i âlî musanna' içinde medfundur. Lakin (türbe) avize ve sair tekliften (şeylerden) berî, türbedarsız ve dîde-bânsız (bekçi) yatar bir sultandır. Mermer sandukası, münakkaş ve mutavvelce sanduka kabirdir. Yanında bir camii ve bir hamam-ı müfid ve muhtasarı vardır. (**Seyahatname**, Pertev Paşa, 458, II, vr. 65a; Temelkuran ve diğer, 1986, I-II, 541)

6. BÜYÜK FIRAT NEHRİ

Dumlu Baba türbesinin kayası dibinden çıkan Fırat nehri (Temelkuran ve diğer, 1986, I-II, 544) Bingöl yaylasından gelen Murad çayını içine alır. Sonra kuvvetlenerek Malatya, Samsat, Halfeti, Birecik, Bomboce Köprüsü, Baliş, Ca'ber Kalesi, Rakka Kalesi, Ruhbiye, Karkisa, 'Âne, Hadîse, Hiye, Abyar, Toruk, Hille, Kûfe gibi yerlere uğrayıp, oradan Bata'da (Korna) kalesi dibinde Şattûlarab'la birleşir. Çıkış noktası ile döküldüğü yerin uzunluğu tam dört yüz fersahtır. (Pakalın, 1983, I, 609.) Evliya Çelebi, dört yüz belde ve kasabaya uğrayan Fırat nehrini şöyle anlatır: "Evsafî: Tâ Aşağı Eđerli Dağ yanında Arz-ı Rum (Erzurum) sahrasının ta ortasından Nehr-i Azîm mâ-i Fırat cereyan eder kim, Gürcistan tarafının cânib-i şarkisinde Dumlu Baba Sultan ziyaretgâhının kayası dibinden çıkıp canib-i garba cereyan ederek Arz-ı Rum sahrasında nice bataklık ve halîç ve buhayre ve tur'alar (طرعه) olup nice kerre yüz bin Bağdâdî turnalara kân-mekân olup andan Karye-i Kân dibinden geçip ikinci konakta Kal'a-i Kemah dibinden 'ubûr edip (geçip) andan İzoli ekradı (A. Cevdet, 1314, II, 207) (ازولى اكرادى) içre Bingöl yaylasından gelen Nehr-i Murad'a mahlût olup (karışıp) deryâ-misâl Malatiyye kurbundan (yakınlarından) cereyan eder ve Kal'a-i Sümeysât'a (Simsat) ve Kal'atü'r-Rum'a (A. Cevdet, 1314, II, 207) ve Kal'a-i Birecik'e cîsr-i Bom-

boce (بومبوچه) ve Balisiyye ve Kal'a-i Ca'ber'e ve Kal'a-i Rakka'ya ve Ruhba'ya ve Karkisa'ya ve 'Âne'ye ve Haddîs'ye ve Heyye'ye ve Anbar'a ve Tukuk'a ve Hille'ye ve Kûfe'ye uğrayıp andan Batayih'da Kurna Kalesi dibinde Şattularab'a mahlût olup (karışıp) derya-misâl bir nehr-i azîmdir kim, Basra önüne (kadar) Hindistan gemileri(nin) gelip (yanaştığı) nehr-i deryadır. Amma deverân-ı cereyânı, tulû' ve gurûbu cümle dört yüz fersah yerdir. Ve dört yüz büleyde ve kasabâtlara uğrar."(**Seyahatname**, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 286a; Temelkuran ve diğer, 1986, I-II, 545; Cevdet, 1314, II, 208).

6.1. Kur'ân-ı Kerim'de Fırat Nehri

Amma Arz-ı Rum (Erzurum) sahrasında iptidası (çıkış yerinde) ğayet lezizdir ki, hakkında Cenâb-ı Bârî Kur'ân-ı Azîm'inde ve Kur'ân-ı Mecîd'inde yâd edilmiştir. Âyet-i Mürselât (da) (ve *eskaynâküm mâen furâten*) (Mürselât, 77/27) ayetini cemî'-î müfessirîn bu Arz-ı Rum suyuyla tefsir etmişlerdir. Ve Nehr-i Fırat'tan ğayri yetmiş iki adet nehr-i azîm cümle bu Arz-ı Rum (Erzurum) ciballeriden (dağlarından) ve Diyarbekir kûhlarından (tepelelerinden) tulû' edip (doğup), cemî'-i Rum'a ve Irak'a ve Acem'e müstevli olur. (dolaşır)

Hıtat-ı Makrîzî (Hitatü'l-Makrîzî) (Parmaksızoğlu, 1976, XXIII, 203; Brockelmann, trz. VII, 206-208; Günaltay, 1991, 352-357; Seyyid, 2003, XXVII, 448-451) eydür: "Dicle ve Fırat'ı, melâikeler imdadıyla Hz. Danyal hafır kazdı ve ihrâc etti" deyu yazmış. (**Seyahatname**, Pertev Paşa, II, vr. 66a).

6. 2. Fırat Suyunun Faydaları İle İlgili Rivayetler

Evliya Çelebi, Fırat suyunun faydaları konusunda şu malumatı verir: "Bu Nehr-i Fırat hakkında Hz. Ali (Kerremallahu vechehu)'den mervîdir. Buyurmuşlardır ki, "Yâ Ehl-i Kûfe! Nehriniz Fırat'a Cennet'ten iki mîzâb (su yolu-nehir) munsab olur (karışır) demişler." (**Seyahatname**, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 286a)

İmam Ca'fer-i Sâdık (Tüfekçi,1992, 33; Hitti, 1980, II, 400) da: "Fırat'tan bir kere içen, üç ve yedi kere içmek ister. Bereketi çok bir nehirdir" diye övmüşlerdir.

Ve Ca'fer-i Sâdık'tan mervîdir ki, "âb-ı Fırat'tan bir kere nûş eden üç veya yedi kere nûş eder (içer). Ve azîmü'l-berekâttır" deyu methederler. Suyun birçok hastalığa faydalı olduğu da yine Ca'fer Sadık'tan rivâyet edilir. (A. Cevdet,1314, II, 208)

Evliya Çelebi, Fırat'ın bereket ve faydalarını bilen eski Irak ve Rum halkı, nehrin iki tarafına setler bina ederek bastığı verimli araziye ekip biçtiklerini söyler ve Fırat'ın birçok derde deva olduğunu şöyle ifade eder: "Eğer ünâs-ı

Irak, ahâli-yi Rum, Fırat'ın berekât-ı menâfi'in bildiler. Fırat'ın tarafeynine (iki yanına) kıbâblar (yarım küre şeklinde kubbeler) ve duvar setler bina ederlerdi. Ve her âfet ü âhede müptelâ olan şifa niyetine bu Fırat'a üç kere girip gusl etse âfet ve emrâz-ı muhtelifeden halâs ola" deyu İmam Ca'fer (Öz, 1993, VII, 1-3) Fırat'ı methetmiştir.

Ve Ebû Hüreyre'den Müslim rivayet etmişler: "Allah Resulü şöyle buyurdu: Fırat nehri (suları gitmesi sebebiyle) altından bir dağı açıp meydana çıkarılmadıkça kıyamet kopmaz. İnsanlar onun üzerinde cenk edip birbirlerini öldürürler. Neticede her yüz kişiden doksan dokuzu öldürülür. Onlardan her bir kimse: Kurtulacak olan kişi belki ben olurum! der." (**Sahîh**, (III-VI), 1992, 6/3, 2219; Sofuoğlu, (trz.), VIII, 425)

Evliya Çelebi, Arz-ı Mukaddes (Filistin ve havalisi) toprakları hududundan geçen yegâne nehrin Fırat ve Âsî nehirleri olduğunu söylemekte ve şu bilgileri vermektedir: "Bu Nehr-i Fırat ile Nehr-i Asî'den gayri Arz-ı Mukaddese hudûdunda cereyan eder nehir yoktur. Nil-i mübârek bile Arz-ı Mukaddes'de dahil değildir" demişler. Ancak iklim-i evvel ('Âlî, **Kühû'l-Ahbâr**, 5959, vr. 308a) (Yemen) hududunda taşra tulû' edip iklim-i sânîde Şehr-i Dimyat ve Kal'a-i Reşîd (önlerinde) Bahr-i Sefîd'e munsab (birleşme) olur.

Ve Nehr-i Fırat'ın etrafı Arz-ı Rakka'da ve şimal mâverâsında, diyar-ı Erzurum'da eyyâm-ı şita olunca münce mid olup (buz tutup) üzerinden bir iki ay nice bin karbanlar ubûr ederler. Arz-ı Rakka'nın cenubu (güney) önlerinde Nehr-i Fırat donmaz. Sevâhildir, bir şîrîn zülâldir. (**Seyahatname**, Pertev Paşa, 458, II, vr. 66a)

7. ERZURUM'DAN İSTANBUL'A DÖNÜŞ

17 Zilkade (1057 H./1647 M.) tarihinde şiddetli bir kış gününde büyük bir alay ile Erzincan Kapısı'ndan dışarı çıkıldığını ve Pazarbaşı Değirmenleri (**Seyahatname**, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 119b) mevkiinde uğurlama töreni yapıldığını ifade eden Evliya Çelebi, Kân, Ilıca ve Cinis menzilleri üzerinden Mama Hatun'a geldiklerini şöyle anlatır: "Evvela bismillah ile Erzurum'dan batı istikametine doğru giderek üç saatte Menzil-i Karye-i Kân'a, buradan yine o sahra içre taraf-ı garba beş saat gidip Menzil-i Karye-i Ilıca'ya, buradan batıya doğru beş saat giderek Cinis köyüne, yine batıya doğru beş saat giderek Mama Hatun köyüne geldik." (**Seyahatname**, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 120a).

7. 1. Mama Hatun Köyü

Evliya Çelebi, Mama Hatun köyünü şöyle anlatır: "Bir dereli ve kayalar dibinde iki yüz haneli Müslüman köyüdür ve beyaz yalçın kaya dibinde Ziyaretgâh-ı Mama Hatun (yer alır) Akçakoyunlu padişahlarının hatunlarından

bir sâhibetü'l-hayrât imiş. Kendileri bir kubbe-i ser-âmed içre evlâd-ı ensâb-larıyla medfundur. Bir minareli camii ve imâret ve medresesi vardır. Lakin evkâf-ı mîriye muzâf olmağla imaretleri harâba yüz tutmuştur. Bâlâda (yukarıda) Erzurum'a giderken mufassalan evsâfi tahrir olunmuştur. Andan yine canib-i garba dereli ve tepeli yollarıyla (boşluk var) saatte Menzil-i Karye-i Kötür'e (geldik)." (**Seyahatname**, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 120a; Cevdet, 1314, II, 374).

7. 2. Kötür Köyü

Günümüzde Bağpınar olarak anılan Kötür (Şahin, 1985, I, 274) köyünün bakımlı bir zeâmet olduğunu, Fırat nehri buradan bir ahşap köprü ile geçildiğini söyleyen Evliya Çelebi, şu bilgileri verir: "Erzurum hâkinde bir mamur-ı âbâdan Ermeni köyüdür ve zeâmettir. (Pakalın, 1983, III, 649).

Fırat nehri bir köprü ile geçilir. Nehr-i Fırat üzere bir haşeb-i çamdır. Hatulî cisrden 'ubûr olunur. Paşa bunda üç gün ikamet ferman edip bu hakîri Kemah kalesi Tuzla Emîni (Pakalın, 1983, I, 525.) emir-i âhûr Hasan Ağa üzere gönderdi. Evvelâ Kötür köyünden canib-i cenuba Nehr-i Fırat kenarıyla, ma'mur-ı âbâdan kuralar ve sa'b yollar 'ubûr ederek dokuz saatte Menzil-i Karye-i Şerim ('e geldik)."

Memduh Gültekin, Tencan ilgili görüşlerini şu dizelerle dile getirir:

Düşman vazgeçti mi kanlı oyundan

Kötür köprüsünden Tuzla suyundan

Kemikli dağından, Aktaş köyünden

Varın sorun Tercan'ımdan ne haber. (Gültekin, 1998, 394).

7. 3. Şerîm Köyü

(Bu köy) Kemah kazası hududunda Kemah kulu aklamıdır. Reayası safi Ermenilerdir. Andan yine canib-i cenûba Nehr-i Fırat kenarıyla yedi saat gidip Menzil-i Karye-i Emin ('e geldik).

7. 4. Emin Köyü

Bu (köy) dahi Kemah hududunda Tuzla Eminine hastır. (Pakalın, 1983, I, 750.) ve cümle reayaları Ermenilerdir. Andan ale's-sabah Nehr-i Fırat kenarınca (?) saatte (Kemah kalesine ulaştık).

8. KEMAH KALESİNİN TARİHİ

Eski Kayserler tarafından yaptırılan Kemah kalesi sık sık el değiştirmiş, önce Uzun Hasan, yıllar sonra da Şah İsmail bu kaleyi ele geçirmiştir. (Atsız, 1991, II,8) Kemah kalesinin Erzurum toprağında "Kuruçay Voyvodalığı" hükmünde olduğunu söyleyen Evliya Çelebi, Kemah kalesi ile ilgili serüveni

şöyle anlatır: “Sebeb-i tesmiyesi, (boşluk) kadîm-i eyyâmda Kayasırılar binasıdır. Ba‘dehu Akçakoyunlu destine girdi. Ba‘dehu Azerbaycan şahı Uzun Hasan destinde iken Timur-ı bî-nûr bu kale altına gelip Timur’a bir top ve bir mancınık taşı atmağa tenezzül etmedilerdi. Yedi ay kâmil Timur-ı bî-nûr muhasara edip hâyib ve hasır-seng bir sahraya gidip ba‘dehu sene tarihinde Ebülfeth Muhammed Hân, Uzun Hasan’ı münhezim edip bu Kal‘a-i Kemah’ı kemâ hüve hakkuhu üç ay muhasara edip fethi müyesser oldu.

Ba‘dehu sene tarihinde Selim Hân-ı evvel ‘âlem-i şehzadelîğinde Tarab-efzûn hâkimiyken ber-takrîb ile Kal‘a-i Kemah’ı fethedip içine kifayet miktarı asker kodı.

Ba‘dehu Selim-i evvel Pây-ı Taht-ı Âl-i Osman’a müstakil padişah olmağı için Tarab-efzûn’dan (Trabzon’dan) üç yüz pare gemiyle karşı Kefe, Kırım yakasına geçip Kırım Tatarının imdadıyla Edirne üzre hurûç edip babası Bayezid-i Veli dahi karşı çıkıp baba ve oğul birbiriyle devlet sınaşub (صنا شوب) bi-emr-i Hudâ Selim, Hacı Oğlu bazarı kurbunda Oğraş Deresi nam derece oğraşıp Şehzâde Selim Tatar askeriyle firar edip Tatar-ı Kırım’da Selim Şeh’e Tarab-efzûn’da karar ider. Anda dahi nâmûs-ı gayret-i hamiyetinden durmayıp oğlu Süleyman’ı Tarab-efzûn’da hâkim nasb edip kendi terk-i diyar edip (boşluk?) halife-i huddâmı ve refik revâbitiyle Diyâr-ı ‘Acem’e gidip İmam Musa Rıza’yı ve nice kibâr-ı evliya-yı Horasânı ziyaret edip cihân-bân olup Şah ile satranc oynadığı meşhur-ı âfâktir. Bu Selim Hân’ın bu ‘âlem-i seyahati içre Şah İsmail ısyân-ı tuğyan edip Kemah kale-si’ne sehl bahaneyle istilâ edip kasabayı tasarrufa aldı.

Ba‘dehû Selim-i evvel asker cem edip Edirne ile İslâmbol mabeyninde babasıyla uğraşıp Âl-i Osman kullarının i‘ânetiyle hâh-nâ-hân babası Bayezid Hân’ı hal’ ettirip kendisi Çorlu sahrasında (**Seyahatname**, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 120a) müstakil Padişah-ı Cem-câh olup cümle asker-i İslam ile yek dil ve yek cihet olup pederi Bayezid Hân’ı Dimatoka’ya nefy edip Bayezid-i Veli Hân’ı Edirne kurbunda Havsa nam mahalle vardıkta rivâyet-i muhtelif ber-gûne ruh teslim edip na‘ş-ı şerifin İslâmbol’a getirip cami’in mihrabı önünde defn olundu. Selim Hân, dahil-i İslâmbol’da Yenibahçe nâm sahrada çetr-i mülemma’ın kurup cümle a‘yan-ı devlet Yenibahçe’de biat edip ol an Üsküdar’a doğan çıkarıp ibtida gazası Diyâr-ı ‘Acem’e olup, kat-ı menazil ve tayy-ı merâhil ederek Şah İsmail’in Sivas Eyaletinde nice kılalara istilâ ettiği kaleleri fethedip ‘Acem üzre Çıldır (Çaldıran olmalı) Gazasına müteveccih oldukta derya-misal asker ile Kal‘a-i Kemah’ı muhasara edip sene tarihinde ceng-i azîm ile be-dest-i Bıyıklı Muhammed Paşa fethetmiştir.”(**Seyahatname**, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 339b)

Ali Kemâlî, Evliya Çelebi'nin Kemah ile ilgili bütün bilgileri ve Kuruçay Voyvodasının muhasebesini üç gün içinde tamamladığını ifade etmektedir. (Ali Kemâlî, 1932, 326)

Celâl-Zâde Mustafa Çelebi, Kemah kalesi hakkında şöyle diyor: “Kemah’ın bir gün içinde fethi, adını göğe, zirveye çıkardı. Kemah adı zirvenin doruğu, engeli olup, doğu ülkesinin kilidi idi.” (Uğur ve diğer, 1997, 604).

8. 1. Yed-i Kudret Kaleler

Osmanlı Devleti sınırları içinde yaratanın eli ile bina edilmiş birçok kale bulunduğunu ifade eden Evliya Çelebi, bu kaleleri şöyle sıralar:

1. Kemah Kalesi: Devlet-i Âl-i Osman’da yed-i kudret ile (Yaratanın eliyle) bina olunan kâr-ı Hudâ kalelerin biri dahi Kemah kalesidir.
2. Mardin kalesi: Diyarbakır kurbunda Mardin kalesidir.
3. Van Kalesi: Kal‘a-i Van, sedd-i eymândır.
4. Şebinkarahisar Kalesi
5. Makü kalesi (مکو)
6. Afyonkarahisar Kalesi
7. Ermenek Kalesi
8. Merkâb Kalesi
9. Hasan Kalesi
10. Görk Nuh Kalesi (گورک نوح)
11. Menekşe Kalesi: Diyar-i Rum’dadır.
12. Anapolya Kalesi
13. Mezister Kalesi (مزستر)
14. Kürdus Kalesi (گوردوس)
15. Mankup Kalesi: Cezîre-i Kırım’dadır.

Bu kaleler evc-i âsumana ser çekmiş ebr-i kebûddan (mavi buluttan) gayri havalesiz kıla‘lardır. (Seyahatname, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 339b)

Evliya Çelebi, bu sayılan kaleler içinde Kemah kalesinin ayrı bir yeri olduğunu, sarp kayalar üzerinde yer aldığını, semalara yükselen iç kalesi üzerinde sel bulutunun eksik olmadığını şöyle ifade eder:

“Amma bu Kemah (kalesi) her cihetten anlardan sarptır ki, vakt-ı zuhr (öyle zamanı) olmayınca zirve-i a‘lâsında olan iç kalesi ebrinin (bulut) gün içinde nümâyân (görünme) olmaz. Evc-i âsumana (gök yüzüne) ser çekmiş bir püşte-i bî-hemtanın zirve-i a‘lâsı üzere iç kalesi fevkinde ebr-i seylü (sel bulutu) eksik değildir.

Ba'de'l-feth, Sultan Süleyman Hân tahririnde Arz-ı Rum Eyaleti hâkinde Kuruçay Voyvodalığı hükmündedir. Arz-ı Rum Paşasının hassı subaşlığıdır. Ve üç yüz akçe ihsan olunur üç nahiye kazadır. Ve nahiye kazaları bunlardır kim, zikrolunur." (**Seyahatname**, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 339b; Cevdet, 1314, II, 375).

8. 2. Kemah'ın Kazaları

1. Gercanis Kazası (Ali Kemâlî, 1932, 354)
2. Kuruçay Kazası
3. Kaza-i Şehr (Merkez İlçe)

Bu kazalardan Kadiya senevî üç bin guruş hâsıl olur. Şer'-i Resul-i Mübîne mutı', munkâd (boyun eğen) kavmi vardır. Kemâlî,1932, 347;Cevdet, 1314,II, 375)

8. 3. Kale Erleri ve İdareci Sınıfı

Evliya Çelebi, o tarihlerde Kemah kalesinde Kale Ağası, hâkim, Yeniçeri Serdarı, gibi idarecilerin bulunduğunu ve beş yüz kadar askerin görev yaptığını şöyle anlatır: "Bir hâkim, dahi kale dizdarı ve beş yüz kale neferatları Tuzla'dan vazîfe-i muayyeneleri(ni) alırlar. Ve Yeniçeri Serdarı ve Sipâhî Kethüda Yeri ve bir Nakîbü'l-Eşrâfi) ve a'yân u Eşrâfi (ileri gelenleri) vardır. Ve bir hâkim dahi Nehr-i Fırat'ın karşı tarafında bir saat ba'id Karye-i Kömür idi.

9. KEMAH'TA TİCARÎ VE SİNÂÎ FAALİYETLER

9. 1. Kömür Köyü

Bu köy, Fırat nehrinin karşısında bir saat uzaklıktadır. Köyde yedi yüz Müslüman ve Ermeni haneleri vardır. Tuzla Emîni bunda hâkimdir. (boşluk?) yük akçe tahsil olur, iltizamdır.

Rahmetli İsmet Miroğlu bu köy hakkında şu bilgileri veriyor: "Kömür köy oldukça büyük bir köydür. Müslümanlarla Hıristiyanlar birlikte yaşarlar. Köyde bulunan tuzlanın kürekçilik hizmetini yapanlar avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf tutulurlardı." (Miroğlu, 1990, 55).

9. 2. Kömür Tuzu

Kardan beyaz ve Hacı Bektaş Veli (Kırşehir) (Cevdet, 1314, II, 376) tuzundan leziz tuzdur ki, meşhûr-ı âfâktır. Cemi Kürdistan ve Türkmenistan'dan, Bingöl yaylasına çıkan benî âdemler cümle milh-i üçâcî sâhib-i ihtiyaç bu Kemah tuzunu alırlar, meşhûr-ı âfâk tuzundan (kullanırlar). (A. Cevdet, 1314, II, 376)

İsmet Miroğlu, yörede üretilen tuzlalar konusunda şu bilgileri verir: “Kemah’ın Kömür, Timosi, Gölaris, Yolkulu köylerinde bir memleha (tuzla) bulunmaktadır. Bilhassa Kömür köyü memlehasından çıkarılan tuz fevkâlâde kalitelidir.” (Miroğlu, 1990, 174)

Ali Kemâlî de tuzlalar konusunda şöyle diyor: “Tuzu enfes olan memleha, Kömür memlehasıdır. Kömür tuzlası 42.5 metre uzunluğunda bir tünelin müntehasından sızan ve kaynayan suların eseri olan bu memlehada, iki adet tuzlu su membaı mevcut olup, sızıntılardan çok şâyân-ı dikkat stalâktitler (Saraç, 1985, 1329; Eren ve diğer., 1988, II, 1339) husule gelmektedir.” (Ali Kemâlî, 1932, 429).

9.3. Çadır Bezi

Evliya Çelebi, 16. yüzyılda Kemah’ta çok meşhur olan ve hiçbir yerde bir benzeri bulunmayan ince ve dayanıklı çadır bezini şöyle anlatır: “Ve bu şehrin bir memdûhı dahi bunda olan rakîk ve kavi çadır bezi başka bir diyarda olmak ihtimali yoktur. Rumelindeki Drama bezinden (Cevdet, 1314, II, 376; Kemâlî, 1932, 322; (**Seyahatname**, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 339b) a’lâ ve nazîf peçe (gibi) bezi olur. Hatta elsine-i nâsda (halk arasında) “*Kemah’ın bezi, Erzincan’ın kozu ve Bayburt’un kızı*” deyu darb-ı mesel olmuştur.” (**Seyahatname**, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 120b)

9.4. Pamuk Ziraatı

İsmet Miroğlu, Kemah’ta gelişen dokumacılık konusunda şu önemli bilgileri verir: “Osmanlı döneminde Erzincan ve Kemah’ta dokumacılık mühim bir yer tutar. Civarda ekilen pamuklardan kumaş ve bez imal edilmekte idi. Erzincan ve Kemah şehirlerinde birer “boyahane” bulduktan başka bazı köylerde de “boyahaneler” mevcuttu. Kemah boyahanesinden senede yirmi bin akçe gelir elde edilmekte idi.(Miroğlu, 1990, 173) Kemah ve bilhassa Erzincan XVI. yüzyılda iktisadî bakımdan önemli bir gelişme göstermiştir.” (Miroğlu, 1990, 195)

Ali Kemâlî, Kemahlılar hakkında şöyle diyor: “Ahali zeki ve çalışkandır. Ticarete istidatları ziyade olduğu, hatta Erzincan’da en mühim ticaret evlerini bunlar işlettiği için, “bu havalinin Kayserilileri” unvanını almışlardır. Kıyafetler ise gitgide Avrupaîleşmektedir. (Ali Kemâlî, 1932, 331-332).

Leblebici Baba, bir şiirinde Kemah eşrafını şöyle ifade eder:

Kemahlının boldur nimet ve nanı

Sağır zâdelerin açıktır hanı

Anda Hafız Ağa ol güzel canı

Dâveti tükenmez oldu gel yetiş” (Aktepe, 1997, 63)

Hoca Sadeddin Efendi de Kemah’ın korucusu hakkında şunları söylüyor: “Kemah korucusu olan yaban domuzu küstahlar, zamanlı zamansız Erzincan halkına saldırmaktaydılar. Hele kış aylarında, soğukların bastırıldığı sırada, tüm baskınları yapıp hasar dokundurmaya kalkıştılar.” (Parmaksızoğlu, 1999, IV, 231).

9.5. Kömür Çayı

Kemah’ı üç gün kısa bir süre içinde inceleyip her yönüyle ayrıntılı bilgi veren Evliya Çelebi, Gercanis dağlarından doğup Kömür köyü bağları içinden şırl şırl akan Kömür çayını şöyle anlatır: “Ve mezkûr Karye-i Kömür içindeki bağlar içre (içinden) cereyan eden Nehr-i Kömür Gercanis (Refahiye) (Kemâlî. 1932, 322.) dağlarından gelip Kal’a-i Kemah dibinde bir gün (mesafedeki) bir göz cısır (köprü) dibindeki Sultan Melik Gâzî Efendi Tekyesi kurbunda (yakınında) Nehr-i Fırat’a munsab olur (dökülür). (Seyahatname, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 120b, Başibüyük, 2004, 54)

Leblebici Baba, bir şiirinde Sultan Melek hakkındaki görüşlerini şöyle dile getirir:

Ziyaret eyledin Sultan Meleği

Mevlâm kabul etsin cümle dileği

Tecelli döndürür çarh-ı feleği

Ordaki ihvanlar güldü gel yetiş

9.6. Marik Köyü

Evliya Çelebi, Melik Gâzî türbesinin yakınlarında yer alan bu köyün gelişmiş bir Ermeni köyü olduğunu şöyle anlatır: “Ve buna karîb mukabelesinde (Melik Gâzî’nin yakınında) Karye-i Marik (vardır). Ma’mûr Ermeni köyüdür ki Erzurum kalesi kulunun hâsıdır.

İsmet Miroğlu, Sancakbeyi haslarından olan bu köyde pamuk yetiştirildiğini ifade etmektedir. (Miroğlu, 1990, 56; Kurt, 1997, 80).

9.7. Soğuk Hava Mahzenleri

Yörede bazı özellikler taşıyan soğuk hava mağaralarının bulunduğunu, Temmuz ayında bu mağaraların içinden akan suların buz tuttuğunu, kış aylarında ise bu suların hamam suyu kadar sıcak olduğunu belirten Evliya Çelebi, şu bilgileri veriyor: “Hikmet-i Huda, bu köydeki (Marik) mağaraların içinden, mâh-ı Temmuz’da cereyan eden âb-ı zülâller donup buz olur. Kış günleri Hammam suyu gibi ısı (sıcak) olur (ki), aceb hikmet-i perverdigârdır. Ve cümle vilayet halkı “katık peyniri” tabir ettikleri peynirlerini bu mağaralarda hıfz ederler (ki, buralar) bir serd-âb-ı gâr-ı bî-nümâyânladır”.

Ali Kemâlî, Marik köyü hakkında şu bilgileri verir: “Bugün mezkûr köye “Marik-Ayranpınar” diyorlar. Havası sağlam bir köydür. Bir mağarası var ki, köylüler “mahzen” makamında kullanırlar. Yağ ve peynirlerini yazın burada korurlardı. Kemah’ın buz ihtiyacı da bu mağaradan sağlanırdı.” (Kemâlî, 1932, 322.)

Evliya Çelebi, özelliklerinden söz ettiği bu yerlere gidiş güzergâhını şöyle anlatır: “Ve bu yerlere Arz-ı Rum’dan (Erzurum) gelirken Nehr-i Fırat üzerindeki bir göz cısr-i azîmden (büyük bir köprüden) ‘ubûr edip (geçip) beş yüz adım yokuş yukarı gidip Keban nam kayalık yerleri aşıp (gelinir ki, buralar) eflâke ser çekmiş kayalardır.”

9.8. Keban Kanyonları

"Kal'aya çıkarken bu Keban kayaları sağ canibe (sağ tarafa) düşmüş dereki esfel-vâr çâh-ı gayyâ gibi uçurumdur", diyen Evliya Çelebi açıklamalarını şöyle sürdürür: Keban Kayası nam mahal kale dibidir. Bir âb-ı hayat su kaynar ve bu mahalle karîb Ali kayası derler bir kaya vardır.”(Seyahatname, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 120b).

9.9. Munzur Çayı

Yörede Munzur suyu olarak bilinen ve Munzur dağlarından çıkıp Fırat’a karışan bu küçük nehri Evliya Çelebi şöyle anlatır: “Ve ‘Ayn-ı Munzur dedikleri nehircik bu mahalde Nehr-i Fırat’a mahlût olur (karışır). Bu Nehr-i Munzur’un menba’ı Cebel-i Munzur’dan tulu’ edip (çıkıp) şehrin bahçeleri içre olan Satır (صاطر) (A. Cevdet, bu derenin adının “صالمى” deresi olduğunu ifader) (A. Cevdet, 1314, II, 376) deresiyle bir olup Keban altında Nehr-i Fırat’a karışır âb-ı hayat (ve) berrak âb-ı nâdîdedir.”

9.10. Ali Kayası

Evliya Çelebi, yöre halkının inancına göre, Hz. Ali'nin Kemah'a geldiğini, kalede dinlenirken bir kayaya yaslandığını ve bu kayanın bel ağrısına iyi geldiğini, şöyle anlatır: "Bu şehir halkının zu'munca Hazreti Ali gelip belini dayayıp istirahat ettiği için hâlen bel ağrısına müptelâ olan kimesne ol kayaya bellerin koysa bi-emrillah Ta'âlâ "Allah Ta'âlanın emir ve yardımıyla" şifa bulur. Amma hâssesi Allah'tandır. Bi-emrillah, seng-i mıkna-tıs taşı) gibi bir taştır. Bu şehir ahali bu kayaya Eđerli Kaya (اكرلى قيا) derler." (A.Cevdet, bu kayanın adının “Kırlı kaya قيرلى قيا” olduğunu belirtiyor.) (A. Cevdet, 1314, II, 377)

Bu kayadan yokuş yukarı gidip varoş-ı keferi mahallesidir. Cümle (boşluk var?) aded toprak kum ile mestur (kaplı olup) bağısız ve bahçesiz hanelerdir.

Ve cümle reayası Ermenilerdir. Ve cümle çarşı-yı bazar bu varoştadır. Cümle sağîr ü kebîr (irili ufaklı) üç yüz dükkândır. Amma kârgîr bina bazaristanı yoktur." (**Seyahatname**, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 121a).

10. KEMAH'IN HÂN VE HAMAMLARI

Kemah'ta Çorbacı Hamamı ve Kethüda Yeri Hamamı olmak üzere iki hamam, iki han ve bir ulu camii bulunduğunu ifade eden Evliya Çelebi, şu ilgileri verir: "İki hanı ve iki hamamı ve bir ulu camii (vardır.) (Bu hamamlardan) biri Ulu cami ile Mahkemeye muttasıl Çorbacı Hamamı derler. Ve Keban'a karîb Nehr-i Fırat kenarında Kethüda Yeri Hamamı (dır ki, bu hamamın) âb u havası ve binası latif hamam (dır ve) tarz-ı kadîmdir.

Ve bu varoş tarafında ribat yoktur. Ancak bu varoştan yukarıda kal'a-i azîmdir ki, evce kad çekmiştir. (**Seyahatname**, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 121a)

11. KEMAH KALESİNİN EŞKÂLİ

Evliya Çelebi, beşgen şeklinde inşa edilen ve Erzurum civarında benzeri olmayan Kemah kalesini şöyle tasvir eder: "Şekli muhammes, şeddâdi taş bina, bir kal'a-i zîbâdır. Her burc-ı bârûsu seng-i azîmler ile yalçın kayalar üzere mebnî bir kal'a-i hisn-ı hasîn ve sedd-i metîn kal'a-i 'âlîdir. Arz-ı Rum serhadlerinde nazîri meğer Şebinkarahisar ola. Bir kal'a-i bî-nazîr demek olmaya. Amma Nehr-i Fırat aşırı sehil havalesi var şeklidir. Amma andan zarar isabet etmez bir kal'a-i üstüvardır. Ve dâiren mâ-dâren cürmi (boşluk var?) adımdır. Ve hendeği (boşluk var) ve kibleye nâzır bir kapısı var. Andan içeri iki kat kapıları dahi var. Üçü dahi musanna'(A. Cevdet, bu kelimeyi "مرصع" biçiminde ifade eder. (A. Cevdet, 1314, II, 377) ve metin demir kapılardır."(boşluk var.)

Hoca Sadeddin Efendi, Kemah kalesi hakkında şunları söylüyor: "Kemah kalesi ki, gök kubbeye ulaşmış bir ulu sarayı andırır. Kuleleriye yıldızlarla başa baştır. Burçları, mazgalları burçlar halkasına çıkmış ve bu güçlü yapıyı yapan mimar, (mâ lehâ min fûrûc) "Onda hiç gedik yoktur." (Kaf, 50/6) hükmüne bir örnek vermiştir. Feleklere değen bir dağ üzerine sağlamca oturmuş olup, yücelikte başı göğe ermiş ve ayağı yerin dibine girmiş, sağlam istihkâmlarıyla tanınmış ve bağlar, bostanlarla çevrilmiştir." (Parmaksızoğlu, 1999, IV, 232).

11. 1. Kemah Kalesindeki Toplar

Kemah kalesini gezen Evliya Çelebi, giriş kapısının sağında ve solunda boyları yirmi yedişer karış olan ve üç kantar ağırlığında gülleler atan iki tunc

topun yer aldığını şöyle anlatır: “İbtidaki kapının iç yüzünde sağında ve solunda birer (A. Cevdet, bu kelimeyi “اكثر **ikişer**” biçiminde ifade eder. (A. Cevdet, 1314, II, 377) tunç toplar vardır ki, ikisi dahi vâcibü’s-seyr toplardır. Her birinde birer eskici girip küşkerlik (*ayakkabı tamirciliği*) eylese yerimiz dar demez. Ta bu merteye vasi’ ve azîm ve tavîl, Süleyman Hân toplarıdır. Üç kantar taş gülle atıp kadleri yigirmi yedişer karış demir kûpeli ser-âmed toplardır” diyen Evliya Çelebi, böylesine ağır, kalkıp inmesi zor topların yalçın kayalar üzerine çıkarılmasındaki insan iradesini şöyle ifade eder: “Garâbet bundadır kim, böyle müfrit (*kuvvetli*) topları ol yalçın kaya üzre öyle sa‘b mahalle nice çıkarıp vaz‘ ettiler. Aceb san‘at cerr-i eskâl ile çekip öyle ‘âlî yere böyle top-ı kebîrleri komuşlardır.

Ve tâ içerideki üçüncü kapının ‘atabe-i âlîsi kemeri üzere bir gürz-i pehlivanı ve bir tîr u kemân-ı Hz. Ali asılmıştır kim, ‘alâmet-i ‘azîmdir. Ve bu kalenin şimalinde Şehitler kulesi üzere sagîr ve kebîr otuz iki adet topları vardır.” (Seyahatname, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 121a).

11. 2. Kemah Kalesindeki Meskûn Mahaller

İç kalede toprak örtülü altı yüz kadar evin yer aldığına, dar bir yerde kurulduğundan *Karayakupoğlu ve İbrahim Çelebi’nin* evlerinden başka bağlı ve bahçeli evin bulunmadığına işaret eden Evliya Çelebi, görüşlerini şöyle dile getirir: "Bu kal‘anın içinde cümle toprak örtülü sagîr ve kebîr altı yüz hane-i zîba vardır. Lakin teng (dar) mahalde vaki‘ olmakla bağ ve bahçesiz ve susuz handanlardır. (Bu evler) cümle a‘yan-ı vilayet ve kal‘a neferatı(nın) haneleridir. Karayakuboğlunun ve İbrahim Çelebi’nin hanelerinden gayri bahçeli ev yoktur.

Evliya Çelebi, Kale içinde buğday ambarlarının bulunduğunu ve içinin Selim Han’dan beri pirinç çeltiği ve darı ile dolu olduğunu ve kuşatma sırasında askerin buradan beslendiğini söylemekte ve şu bilgileri vermektedir: “Ve bu kal‘a içre mu‘attal ‘arz-i hâliye (boş,tenha) yerler çoktur. Hatta hâli olan yerlerde beş adet buğday ambarları vardır (ki,) leb ber-leb Selim Hân’dan beri pirinç çeltiği (A. Cevdet, bu kelimeyi “çelengi” biçiminde kaydediyor. (A. Cevdet, 1314, II, 377) ve darı vardır. Sanasın bugün hareminden gelip der-anbâr olmuş hububattır. (Asker) hîn-i muhâsarada (kuşatma esnasında) anlar ile kût-i kana‘at edinirler (geçinirler).”

Adem Başibüyük, Kemah kalesi hakkında şu bilgileri verir: “Kemah’ın deniz seviyesinden ortalama yüksekliği 1100 m. Olup, kale yüzeyinin nisbî yüksekliği 50-100 m arasında değişir. Çevresine göre yüksekte kalmış olan kale (tepe) yüzeyinin alanı 21 hektar kadardır.” (Başibüyük, 2004, 11, 357).

11. 3. Kale İçindeki Camiler

Evliya Çelebi, kalenin içinde gördüğü camileri şöyle anlatır: “Ve bu iç kalede cümle on bir mihrab (vardır ki, bunlardan) üçü camidir. Kale kapısından içeri Bey Camii (vardır ki) gayet câmi‘-i kebir ve tarz-ı kadimdir. (Yani eski mimarî tarzına göre inşa edilmiştir.) Ve bir kâr-gîr minaresi var(dır). Bundan mâ‘adâ (bunun dışındaki camiler) tahta minareli ve minaresiz mescitlerdir. Ve bu Kal‘a gerçi yalçın kayalar üzere vaki‘ olmuştur. Amma evleri bir düz vâsi‘ ve musattah taşlı yerlerdir.(**Seyahatname**, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 121a).

11. 4. Kayadan Kesme Su Yolu

Ve mezkûr Şehit kapısından aşağı, kayadan kesme suyolu ile ta aşağı nehre iner suyolu vardır. Hîn-i muhasarada andan su alınıp def‘-i atşân ederler. (susuzluğu giderirler.) (**Seyahatname**, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 340a)

Adem Başibüyük, kaledeki su yolu hakkında şunları söyler: “Kale içerisindeki çok sayıda gizli yol ve gizli bölmeler günümüzde de varlığını korumaktadır. Bu gizli yollardan biri kaleden başlayarak vadi tabanına kadar devam eder.” (Başibüyük, 2004, 353).

11. 5. Su Sarnıçları

Su ihtiyacını karşılamak üzere kale içinde birbirine yakın üç adet su deposunun bulunduğunu gören Evliya Çelebi, şunları söyler: “Ve bu aşağıda üç adet su sarnıcı vardır. Birbirlerine karibdir (yakındır). Kayalardan âb-ı hayat sular sızıp sarnıçlara dolar. Hikmet-i Huda,

Biri âb-ı hayattır.

Biri güherçileli (Potasyum nitrat karışımı) sudur. (Eren ve diğer., I, 580, 1988).

Ve biri gâyet tuzludur. (**Seyahatname**, Pertev Paşa, 458, II, vr. 120a).

Rahmetli İsmet Miroğlu, 1530 tarihli Tahrir defterine dayanarak suyolu bekçileri konusunda şu bilgileri veriyor: “Altı nefer kimse Kemah kalesine giden suyolunun tamir ve bakımı ile görevlendirilmiş olup, bu hizmetleri karşılığında vergiden muaf tutulmuşlardı.” (Miroğlu, 1990, 685).

12. KEMAH’IN BEĞENİLEN GÜZEL ÜRÜNLERİ

Evliya Çelebi, o tarihlerde bir Türkistan şehri olan Kemah halkından övgü ile söz eder ve dostluğuna güvenilen dindar ve iyi huylu insanlardan meydana geldiğini şöyle anlatır: “Bu şehrin âb (u) hevâsının letâfetinden mahbûb ve mahbûbesi memdûh-ı ‘âlemdir. Gerçi Erzen-i Rum hâkinde Türkistan şehridir. Amma garîb dost, sulehâ-yı ümmetten hulûk ve selim adamları vardır.” (**Seyahatname**, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 340a).

12. 1. Katık Peyniri

Günümüzde “*Erzincan tulum peyniri*” olarak bilinen Kemah peynirinin ve Kemah tuzunun çok meşhur olduğunu tespit eden Evliya Çelebi, bu konudaki görüşlerini şöyle ifade eder: “Ve memdûhatından bâlâda tahrîr olunduğu üzere çadır bezi ve beyaz ve lezîz tuzu ve “katık peyniri” tabir ettikleri “katmer peyniri” (vardır ki,) Arap ve Acem’de öyle peynir görülmemiştir. Midilli’nin lor peyniri, Şâm-ı Şerîf’in (قریشه) karîşe (Mutçalı, 1995, 699) (ekşi peynir) (Temelkuran ve diğer, 1986, I-II, 672) peynirinden ter ve lezîz ve (سريع الهضم) serî‘ü’l-hezm (hazmı kolay) peynirdir. (*Seyahatname*, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 121a).

12. 2. Selvâ Kuşu

Evliya Çelebi, baharla birlikte Kemah’ın bağ ve bahçelerine gelen, eti çok lezzetli ve kuvvet verici olan Selvâ kuşundan şöyle bahseder: “Ve (Kemah’ın) memdûhatından biri dahi **Hikmet-i Hudâ**, mevsim-i Rebi‘de (Bahar mevsimi) bu şehrin dağlarına düşer “Menn-i Selvâ” (من سلوى) (Mutçalı, 1995, 404) nâm bir tuyûr-ı ‘Îsî (عيسى) gelip kûh-ı bülendlerine ve bazı besâtîn (bostanlarına) ve kendlerine (Dilçin, 1983, 133, 431) (kasaba ve şehir) gelip konar. Kemah halkı anın mevsimin bilip cümle tuyûrı sayd edip teveklerini yolup, tuz ile turşu edip vakt-i şitada tenavül (içme) ederler. Gayet leziz tuyurdur ve gâyet mukavvî lahmı vardır.” (*Seyahatname*, Pertev Paşa, 458, II, vr. 120a)

Hoca Sadeddin Efendi bu kuş hakkında şu bilgileri veriyor: “*İlk yaz günlerinde gökleri düzenleyen kudretiyle yağmurlu gece ve gündüzlerde bahar bulutlarından serçeyi andırır yeni kanatlanmış kuşçuklar (bildircin) düşer ve ol günlerde Kemah bayırları keyif ehlinin durağı olur. Memleket halkı toplanıp tanrısal sofradan ve sonsuz nimetlerden nasiplerini alırlar. Kapalı kaplara koyup, tuzlayıp, bastırma etmekle azıkların çıkarmış olurlar. Biçimde Selva’ya, tatta ise helvaya benzer. Bu arada yakalanmayıp kalanları birkaç gün içinde kanatlanıp uçmaya başlarlar.*”(Parmaksızoğlu, 1999, IV, 236)

“Kemah halkının damından (tuzağından) halâs olan tuyûrun (kuşların) cümlesi sayir ‘asâfir (serçe kuşları) gibi cânib-i sevâhile göçüp giderler. Kemah halkına Cenâb-ı Bârî böyle bir mâide-güne ihsan etmiştir.” (*Seyahatname*, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 340a).

13. KEMAH’IN ZİYÂRET YERLERİ

Kemah’ta halen rağbet gören ve sık sık ziyaret edilip kurbanlar kesilen ziyaret yerlerini gören Evliya Çelebi, bu mekanlar hakkında şu bilgileri verir:

13. 1. Baba Kened Ziyâreti

Anbarlar kurbunda (yakınında) ziyâret-i Baba Kened Efendi (vardır.)

13. 2. Melik Gâzî Sultan Ziyareti

Cisr başında (köprü yakınlarında) *Melik Gâzî Sultan* (yer alır). Kuddise sır-ruhü'l-'azîz. (Onun sırrı mukaddes olsun" ifadesinden sonra bir satırlık boşluk vardır. (**Seyahatname**, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 121b)

İsmet Miroğlu, halk arasında (Sultan Melek) olarak bilinen zâviye hakkında şu bilgileri veriyor: Bu türbe Melik Mengücek Gazi Zaviyesi, Mengücek Beyliği'nin kurucusu Ahmed Gazi adına inşa edilmiştir. (**Seyahatname**, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 121b; Miroğlu, 1990,144)

14. KEMAH'IN İKLİM ŞARTLARI

Kemah'ın "dördüncü iklim" bölgesinde olduğunu belirten Evliya Çelebi şu bilgileri veriyor: "Bu şehrin arz-ı beledi (?) ve tûl-i nehârî iklim-i râbî' (dördüncü iklim kuşağında) olduğundan havası mu'tedildir. Lâkin şâh-râh üzere vaki' olmamağla kârbân yolu değildir." (Temelkuran ve diğer, 1986, I-II, 672.)

Kemah'taki görevini üç günde tamamlayan Evliya Çelebi, bu iş için kendisine ücret olarak yüz kuruş verildiğini söyleyen Evliya Çelebi görüşlerini şöyle açıklıyor: "Bu şehri üç gün seyr-i temâşâ edip nice erbâb-ı ma'ârifler ile ihtilât-ı hüsn-i ülfet edip Paşa'nın me'mel-i malı olan Kuruçay Voyvodasının (ويواداسنى) muhasebesin görüp bevâkî (بواقى) maldan yedi yüz güruş alıp ve Hakîre ücret-i kadem (A. Cevdet, bu kelimeyi "ücret-i kadîme" olarak belirtmektedir. Bkz. A. Cevdet, 1314, II, 378) yüz kuruş verip ve Tuzla Emîni Emir-i Âhur Hasan Ağa'dan bakâyâ mal için yüz elli güruş alıp andan refikler ile cânib-i (incelemeye tabi tutulan nüshalarının hepsinde bu kısımda yarım sayfalık bir boşluk yer almaktadır.)

15. KEMAH'TAN ERZİNCAN'A DÖNÜŞ

Yöredeki inceleme ve araştırmalarını tamamlayan Evliya Çelebi, Kemah'tan ayrılışını şöyle ifade eder: "Andan 'avdet edip (bir) günde yine kala'-i Kemah ('da) bir gece mihman olup, ertesi 'ales'-sabâh cânib-i şîmâle Nehr-i Fırat kenarınca dokuz saatte Menzil-i Karye-i Şîrîm ('e geldik)."

15. 1. Şîrîm Köyü

(Burası) iki yüz haneli Ermeni köyü ve ze'âmettir. Andan gâh Nehr-i Fırat kenarınca gâh kûh-ı bâlâ (yüksek tepeler) âşarâk sa'b ve çengelistan yollar ile on beş saatte Menzil-i Cebece Hanı('na vardık).

15. 2. Cebece Hanı

Cebece Hanı, "zamân-ı kadîmde bir âbâdân-ı mekân-ı şâdân imiş. Andan yine cânib-i şimâle (?) saatte Nehr-i Fırat sağ canibimizde kalıp bir vâsi'(geniş) sahra içre gidip Menzil-i Karye-i Çimen('e geldik).

15. 3. Çimen Köyü

Ketesinin ve keşkeğinin meşhur olduğunu söyleyen Evliya Çelebi, Çimen köyünü şu cümlelerle tasvir ediyor: (Bu köy) Erzincan hâkinde bir ma'mûr Ermeni köyüdür. Ketesi ve keşkeği meşhurdur. Bu mahalde 'azîm vezânî (esinti) üzere tipi ve boran ve karlar zahmeti çekip canımızdan bîzâr olduk. Andan (?) saatte vâsi' sahra (geniş bir ova) (boşluk var) 'ile gidip (Erzincan kalesine geldik). (**Seyahatname**, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 341a; A. Cevdet, 1314, II, 379).

16. ERZİNCAN'IN İLK FATİHİ

Evliya Çelebi, Erzincan'a sahip olmak için yüzlerce hükümdarın savaşı göze aldığını söylemekte ve bu konuda şu bilgileri vermektedir: "Nice yüz mülûk, mâlik olmak için bu şehir-i kadîm üzre nice bin ceng (ü) cidâl olup, âhır-kâr sene (H.855/M.1451-1452) tarihinde Âl-i Osman padişahlarından Sultan Zâhirüddin, Yıldırım Bayezid Hân'ın yıldırım gibi cânib-i erba'asındaki düşmanlarından intikam alıp ne canibe müteveccih olduysa mansûr-ı muzaffer olduğunu görüp mezkûr Sultan Zâhirüddin Amasiyye Kalesi fethi gününde Amasiyye'ye gelip bu Erzincan Kalesinin miftahların Yıldırım Bayezid Hân'a teslim etti. Yıldırım Hân (da) kemâl-ı kereminden yine Erzincan tahtını Sultan Zâhirüddin'e ihsân etti. Sikke (ve) Hutbeyi Yıldırım Hân namına okutup üçüncü senesinde Sultan Zâhirüddin merhûm olup, şehir, Karakoyunlu padişahlarından Kara Yusuf'un destine girdi. Ol dahi (şehirde) yedi sene mutasarrıf oldu." (**Seyahatname**, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 122a).

Timur'un tarih sahnesine çıkması üzerine Kara Yusuf'un endişelendiğini ve korkusundan taht ve rahatını terk ederek Bağdat hâkimi Sultan Ahmet Celâyir ile Yıldırım Bayezid Hân'ın himayesine sığındığını ifade eden Evliya Çelebi, bu olayı şöyle anlatır: "Kara Yusuf Şah, Timur-ı bî-nûr havfından tac-ı tahtı ve rahtı tahtını terk edip Bağdat hâkimi Ahmet Celâyir ile Yıldırım Hân'a firar edip, Yıldırım Hân'ın zıll-i himâyesinde ikisi dahi sâyelendiler. Âhır, Timur'un Kara Yusuf'u ve Ahmet Celâyir'i, Yıldırım Hân'dan talep etti (ama Yıldırım Hân) vermedi. (Bunun üzerine Timur, öyleyse onları) şehirden reddeyle (çıkart) dedi. Yıldırım Hân Timur'un (bu) sözüne (de) bakmadı (kulak asmadı). Bu olay, Timur'un Osmanlılar ile çatışmasına sebep oldu. Timur'un Yıldırım Hân üzerine hurûcu (yürümesi) ibtida (evvelâ) bu Kara Yusuf ve Ahmet Celâyir için olmuştur."

Badehu (daha sonra) Timur, derya-misal askeriyle Yıldırım Hân üzere gelirken Kara Yusuf ve Ahmet Celayir Adalı'dan (Antalya) gemilerle süvar olup (binip), Mısır diyarında Sultan Berkuk'a dahl düştüler (sığındılar). (**Seyahatname**, Pertev Paşa, 458, II, vr. 121a).

Bu gelişmeler sonucunda Erzincan ve yöresine sahip çıkan Uzun Hasan'ın burada kendi adına para bastırıp, hutbe okuttuğunu ifade eden Evliya Çelebi, şunları söyler: "Beri tarafta Kara Yusuf'un dârü'l-mülkü olan Kal'a-i Erzincan'a Sultan Uzun Hasan malik olup ol diyarı kabza-i tasarrufuna alıp Azerbaycan şahı iken Erzincan şahı dahi olup Sikke ve Hutbe sahibi oldu. Halen darphanesi, Mevlevîhane kurbunda zahirdir.

Beri tarafta Timur-ı bî-nûr (nursuz Timur) destinde (elinde) bi-emr-i Huda Yıldırım Hân münhezim olup mahpûsen merhum olunca Uzun Hasan Erzincan'a müstakil padişah oldu." (**Seyahatname**, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr.122a).

Evliya Çelebi, Yıldırım Hân'dan sonra şehzâdeleri Musa, İsa, Süleyman ve Şehzâde Mehmet Çelebiler zamanında Anadolu'da fetret devrinin başladığını (Yücel, 1989, 298) nihayet Çelebi Sultan Mehmet'in tek başına Osmanlı tahtına çıktığını ve o sıralarda padişahın Uzun Hasan'la uğraşmaya vaktinin olmadığını söylemekte ve gelişmeleri şu cümlelerle ifade etmektedir: "Yıldırım Hân'dan sonra Devlet-i Âl-i Osman şehzâdeleri 'İsâ Çelebi ve Musa Çelebi ve Süleyman Çelebi ve Çelebi Şehzâde Mehmet bunların asrında (devirlerinde) Devlet herc ü merc (هلع و ملج) oldu. Âhır, Çelebi Sultan Muhammed mezkûr şehzade biraderlerinin üçünü de katledip müstakil padişah oldu. Amma bu (Çelebi Mehmet) Erzincan caniplerini (tarafalarını) feth u fütûh etmeğe iktidarı olmayıp Erzincan'da Uzun Hasan Memâlik-i Âl-i Osman'a el uzunluğu edip ta Ebülfeth Sultan Mehmet asrına dek Uzun Hasan mu'ammer oldu. Hayli şakâvetler edip nice kaleleri ve nice yüz kurâ (köy) ve kasabatları (kasabaları) feth-i teshîre alıp istilâ eyledi."(**Seyahatname**, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 341a).

16. 1. Tercan Savaşı (Otlukbeli)

Tercan sahrası tarihte önemli savaşlara sahne olmuştu. Ahlât, Erzurum ve Azerbaycan'ı ele geçiren Uzun Hasan, Hasan Kalesini inşa ettirmişti. Sonra Fatih'in İstanbul'u fethini kıskanıp, Osmanlı Devleti'nin bazı sınırlarına tecavüz ederek sulha aykırı işler yapmaya başladı. Fatih de buna karşı Trabzon kalesini alıp, donanmasından deniz gibi asker çekerek Uzun Hasan'ı üç yüz bin asker ile Tercan sahrasında bozmuştu. (Temelkuran ve diğer, 1986, I-II, 543)

Evliya Çelebi, Fatih'in, Uzun Hasan'ı meşhur Otlukbeli savaşında mağlûp edip, bütün Erzurum ve Erzincan yöresini alarak buraların ikinci fatihi oldu-

ğunu şöyle anlatır: “Sene (H. 878 / 1473-1474 M.) tarihinde Ebülfeth Gâzî derya-misâl asker ile Uzun Hasan’ın istilâ ettiği kılâ’ları (kaleleri) istihlas etti. (kurtardı) Muhammed Hân, Sahrâ-yı Tercan’da Uzun Hasan’a bir satûr-ı (صاتور) Mehmedî çektiğine târihi butlanı (كيد الخانين) Allah hainlerin tuzağını başarıya ulaştırmaz.) (Yusuf, 12/52) lafzı vaki’ olmuştur. (H. 866 / M.1481 Ve Hasan-ı Tavîl kasîr-i kâmet ile ta Şehr-i Azerbaycan’a firâr edip ve ömrü kasîr (kısa) olup karâr etti.(**Seyahatname**, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 122a).

16. 2. Erzincan’ın İkinci Fatih

Fatih Sultan Mehmet’in Tercan (Otlukbeli) savaşında Uzun Hasan’ı mağlup ederek Erzincan ve yöresini savaş yapmadan ele geçirdiğini kaydeden Evliya Çelebi şunları söylüyor: “Ebülfeth Gâzî (Fatih) cümle alan vilâyetin feth edip Kal’a-i Erzincan’a, bi-lâ ceng ü cidâl mâlik oldu. Sultan Zâhirüddin’in bina ettiği kal’ai tamir ve termîm edip, kifâyet miktarı kul(asker) koydu. Âl-i Osman’ın ikinci fatih-i Erzincan Sultan Menmet Hân’dır.” (**Seyahatname**, Pertev Paşa, 458, II, vr.121a).

16. 3. Erzincan’ın Üçüncü Fatih

Şehzâde Selim Trabzon’da vali iken, Şah İsmail’in Erzincan’ı ele geçirdiğini, daha sonra Sultan Selim Osmanlı tahtına oturunca Şah İsmail üzerine yürüdüğünü ifade eden Evliya Çelebi, Erzincan’ın fethini şöyle anlatır: “Ba’dehu Sultan Bayezid Hân asrında Selim Şah-ı evvel Tarab-efzûn (Trabzon) hâkimiyken Şah İsmail-i gümrah ber-takrîb ile Erzincan’a malik oldu. Ol dahi Memalik-i Osmaniyyeye vaz’-ı yed (el uzatma) etmeye başladı. Ba’dehu Selim Hân-ı evvel Cenâb-ı Bârî yârî kılıp müstakil padişah oldukda iptida gazası Şah İsmail üzere gelirken sene (H.921/ 1515-1516 M.) tarihinde bi-lâ ceng Kal’a-i Erzincan’ı eman ile Selim Şah(’a) kaleyi teslim edip fâtilh-i sâlisi (üçüncü fatih) Selim Şah’tır.”(**Seyahatname**, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr. 122a)

Süleyman Hân zamanındaki tahrir kayıtlarına göre Erzurum toprağında yer alan Erzincan’ın Paşa hasından ayrıldığını ve hâkiminin subaşı olduğunu kaydeden Evliya Çelebi bu konuda şunları söyler: “Ba’dehu Süleyman Hân tahririnde Arz-ı Rum (Erzurum) Eyaleti hükmünde Paşa’nın hass-ı hümâyûndan ifrâz ola. Hakimi Subaşı’dır. Ve yüz elli akçe şerîf kazadır. Ve cümle nahiye kuraları vardır. Senevî kadiya altı kese ve Subaşı’ya on kese hâsil olur hükümettir.” (**Seyahatname**, Bağdat Köşkü, 304, II, vr.341a).

16. 4. Şehrin İdarecileri

Şeyhülislam, Nakîbü’l-eşrâf, Sipâhî Kethüda Yeri, Yeniçeri Serdarı, Kal’a Dizdarı, yüz elli adet erbâb-ı tîmâr kal’a neferatları, Muhtesib Ağa, (Pakalın,

1983, II, 572) Şehir Nâibi (gibi) hâkimleri vardır. (**Seyahatname**, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 341a).

17. ERZİNCAN KALESİ

Evliya Çelebi, düz bir ova içinde yer alan, duvarları ve hendeği oldukça alçak olan Erzincan kelesini şöyle anlatıyor: “Kalesi bir düz bağ ve bahçeli orman-sitânın, bir düz sahra-yı ferah-fezânın ortasında(dır). Şekl-i murabba‘ bir taş bina (ve) bir küçük kal‘a-i ra‘nadır. (hoş bir kaledir) Amma dört duvarları gayet alçaktır. Ve cânib-i erba‘asında (dört tarafında yer alan) kuleleri metânet üzere değil, kâr-ı kadîm bir kal‘a-i köhnedir. Hendeği dahi dâiren mâ-dâr alçaktır. Abaza (Paşa) Erzurum’da ‘isyân edince, hendeğin tathîr edip (içi temizlenip) burc u baruları ta‘mîr ve termîm edilip (muhafaza altına alındı). Amma (bu tedbirler) çare olmayıp bi’z-zarûrî kal‘ayı Abaza Paşa’ya teslim eylediler.

Bu kalenin dâiren-mâdarı cürmü (boşluk var) (**Seyahatname**, Pertev Paşa, 458, II, vr.121b) adımdır. Ve canibi (Seyahatname, Bağdat Köşkü, 304, II, vr.341b’de bu kısım boştur.) nâzır bir demir kapısı vardır.” Dışarıya yani şehrin dış varoşuna, hendek üzerine yapılan köprü ile geçildiğini söyleyen Evliya Çelebi, kale içindeki yapılanmayı şöyle anlatır: “Taşra, varoş-ı şehre andan hendek üzere cısır ile ‘ubûr olunur (geçilir). Derûn-i kal‘ada (kale içinde) cümle üç yüz adet bağırsız ve bahçesiz hâk-i amber-pâk ile mestûr (döşenmiş) müfid ve muhtasar hânelerdir. (Kaledede) bir cami‘i var(dır). Çarşu-yı bazarı ve han ve hamamları ve gayri (başkaca) imâretleri yoktur. Zira kal‘a içi teng (dar bir) mahaldir.” (**Seyahatname**, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 341b).

17. 1. Erzincan’ın Büyük Dış Varoşu

Kalenin dışındaki büyük varoшта, bağlı bahçeli tek katlı evlerin bulunduğunu, iki katlı evin nadir olduğu belirten Evliya Çelebi, Erzincan’ın mimarî yapılanması konusunda şu bilgileri verir: “Cümle bin sekiz yüz adet bağlı ve bahçeli ve âb-ı hayat suları cârî, türâb-ı bâk ile mestur hâne-i zîbalardır. Lakin fevkânî (üst kat) haneleri nâdirdir. Ekseriya tahtânî (alt kat) vaki‘ olmuş hândân-ı ‘azîmlerdir kim, her birinin babları meftûh (kapıları açık), ni‘metleri mebzûl(bol), velî ni‘am sarayları ve gayri (bunun dışındakiler) ahâli-yi beled büyütlarıdır (belde halkının evleridir). Ve cümle sağır ve kebîr yetmiş altı mihraptır. Yedi mihrabı camidir. Evvelâ çarşı içinde (Boşluk var) lâkin kâr-gîr kıbâblar (kubbeler) ile mebni (inşa edilmiş) câmi‘-i müzeyyenleri yoktur. Bunlardan mâ‘adâ mesâcitlerdir.(mescitler yer alır.)”

18. ERZİNCAN'IN ZÂVİYELERİ

Erzincan'da yedi kadar derviş tekkesi olduğunu ve buralarda ibadet yapıldığını söyleyen Evliya Çelebi en meşhur tekkeler konusunda şu bilgileri veriyor: “Ve cümle yedi tekve-i âsitâne-i derviş-i dil-rî-şân-ı (gönlü yaralı) zî-şân zâviyeleri vardır. Anlarda dahi ‘ibadet olunur. (**Seyahatname**, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 341b).

18. 1. Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî Zaviyesi

Evliya Çelebi, Rum, Arap ve Acem diyarında Rum ve Arap ve ‘Acem’de meşhûr-ı âfâk Kutbü’l-aktâb‘ale’l-ıtlâk Sultan Celâleddîn-i Rûmî âsitânesidir kim, evlad-ı ‘izâmından Çelebi Efendi anda (tekke sahasında) medfundur. Bu âsitâne-i Ma‘bed hâne-i kadîm bir bağ-ı iremezâti’l-‘imâd (Fecr, 89/7) o direk sahibi İrem’e”) misilli bir hıyâbân-ı ‘Acem ve bir hadîka-i Ravza-i Riyâz-ı kudüm ortasında vâkı‘ olmuş kâr-ı kadîm bir tekve-i azîmdir. Cânib-i erba‘asının(dört tarafındaki) revzenleri (pencereleri) hâricinde olan gül-i Gülîstan gûyâ-hende (گویا خنده) olan andelîbânın (bülbüller) hezâr hezârân nevâ-hân-ı senâ-hânlığın sema‘-ı safâ mahallinde istima‘ eden fukara-yı Mevlevîler ruhlarına Evvelâ bulup, ‘aşk-ı ilâhî ile mest-i medhûş olup, âyîn-i Mevlânâda çarh urup semâ‘-ı Mevlânâ ederler. Ve mutribân-ı na‘t-hânlar dahi kavî-i edvâr üzere cümle ‘uşşâkâna (aşıklara) makâm-ı ‘uşşâk faslı ederler. Ve semâ‘ hânenin cânib-i erba‘asına fukarâ-yı Mevlevî hücreleri ile ârâste (süslenmiş) ve matbah ve kilâr-hânesiyle pîrâste (tertiplenmiş) olmuş evkâf-ı kavî tekve-i Mevlânâdır. Ve bizzat Hazreti Mevlâna’nın hırka-i şerîfi ve kendi hatt-ı şerîfiyle bir kıt‘a kelâm-ı ‘izzeti ve yine (kendi) hattıyla (yazılmış) Mesnevî şerîfi vardır. Herkes tarafından ziyaret edilmektedir. (**Seyahatname**, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr.122b).

18. 2. Çadırcı Şeyh Abdülkâdir-i Geylânî Tekkesi

Bu zaviye hakkında fazla bilgi vermeyen Evliya Çelebi, “Meşhur tekyeler bu mezkûrlardır” demekle yetinmiştir.

19. ERZİNCAN'IN HAMAMLARI

Erzincan'da kaldığı kısa süre içinde şehrin tarihî yerlerini ve hamamlarını inceleyen Evliya Çelebi, gördüğü en meşhur hamamları şöyle anlatır: “Ve cümle hamamdır. Memdûhı,

1. Bir Kalem Hamamı, hoş-hevâdır.
2. Çadırcı İskender Bey Hamamı. (Bu hamamın) âb-ı hevâsı ve binası ve mahbûb dellakları paklardır. Hamamın kubbesi etrafı tâklardır. Her tak (kemer) altında birer hafî havzı mukarrerdir. Ve kırk hamam-ı latîf dahi saray

hamamları ve cümle on bir hân-ı ‘azîmleri vardır. (**Seyahatname**, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr.122b).

20. ERZİNCAN’DA EĞİTİM ÖĞRETİM (MEKTEP VE MEDRESELER)

Erzincan’da kırk sekiz noktada ebced okuyan kırk sekiz ilkokulun bulunduğu, ancak hafızların kıraat okudukları dershanelerin, Hadis okutulan okulların ve aş evlerinin bulunmadığını, ancak şehrin bilginlerinin, salihlerinin ve talebelerinin çok olduğunu söyleyen Evliya Çelebi şu bilgileri verir: “Evvelâ: Çarşı içinde (bir satır boş) ve kırk sekiz mahalde, kırk sekiz mekteb-i tıflân ebced-hânı vardır. Lakin Dârü’l-Kurra ve Dârü’l-Hadis ve Dârü’l-it‘âm imâretleri yoktur. Amma ulemâ ve sulehâ ve talebeleri çok olmakla her camide ve her mesâcidde hasbî (maaşsız) Dersiâmları vardır. Gûn â gûn fûnûnlar tilâvet olunur.” (**Seyahatname**, Pertev Paşa, 458,II, vr. 121b;)

21. ERZİNCAN’IN SOSYAL YAPISI

Evliya Çelebi, Erzincan insanının, zeki, olgun, soylu, anlayışlı, dindar ve iyi huylu olduğunu söyler ve kılık kıyafet konusundaki görüşlerini şöyle ifade eder:

21. 1. İnsan Tipleri

(Erzincan’ın) hayli zeki, reşîd, necîb, zî ‘akıl ve zî fehm, sulehâ-yı ümmetten ehl-i sünnet ve’l-cemâ‘at, musallî, ehl-i ‘ırz ve ehl-i hâl halûk ve halîm ve selîm adamları vardır. (**Seyahatname**, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 341b).

21. 2. Kılık Kıyafet

Erzincan halkının şöhret düşkünü olmadığını ve insanların dinî kurallara uygun hareket ettiğini söyleyen Evliya Çelebi, görüşlerini şöyle ifade eder:

“Cümlesi (خیر الثياب قصير) hadisine (göre) ‘amel edip kısa esvaplar giyerler. Ve “Şöhret âfettir” deyu harîr libâs (ipekli kumaşlar) giymezler.” (**Seyahatname**, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 341b).

21. 3. Askerî Kıyafetler

Evliya Çelebi, Erzincan’da görev yapan Ordu mensuplarının farklı kıyafetler içinde olduklarını, çuha ve ipekli elbise giydiklerini şöyle ifade eder: “Amma askerî tayifeleri elvan çukalar ve gûn â gûn harîr libâs-ı fâhireler giyer.” Âb-ı havasının letafetinden mahbûb ve mahbûbesi gâyet firâvân ve memdûhdur.”(**Seyahatname**, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 341b).

21. 4. Genç ve Çocuk Kıyafetleri

Evliya Çelebi genç ve çocuk kıyafetlerini “Gılmanları, sehl-i beynennâs mezmûmcadır.” biçiminde ifade eder.

21. 5. Kadın Kıyafetleri

Erzincan’da yaşayan kadınları, tarihte ün yapmış Râbiatü’l-Adeviyye’ye benzeten Evliya Çelebi, kadın kıyafetleri konusunda şunları söyler: “Amma nisvân-ı ‘affeleri Adeviyye-misâl (*Kadın evliyalar arasında ilk sırayı alır.*) (Hitti, 1980, II, 676; Parmaksızoğlu, 1978, XXVII, 189; Yurdaydın, 1971, 30) sâhib-i perde olmaları ciheti ile beyaz (چار غرار) çâr-ı ğarrâr ile mestûr-dur. Ayakları(na) çizme ve serlerine dîbâ sûrî ‘arakçin (سوری عرقچین) (Kavuşun altına giyilen takke) (Pakalın, 1983, I, 63) gezerler. Amma çarşı ve pazarda ‘avratlar gezmek memnu’dur.” (**Seyahatname**, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr.122b)

22. ÇARŞI VE PAZARI

Erzincan’ın çarşı ve pazarını gezen Evliya Çelebi, çarşıda altı yüz kadar küçük dükkanın yer aldığını ve her türlü emtianın orada satışa sunulduğunu şöyle anlatır: “Ve çarşu-yı sûk-ı sultanisi cümle altı yüz dekâkini muhtasarlardır. Lakin bir küçük kâr-gir yabandânistan-ı (bedestan) ma’mûrı vardır. Cemi’i zî kıymet anda, bî-kıymet mevcuttur.” (**Seyahatname**, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 341b)

23. HAVA VE İKLİM ŞARTLARI

Evliya Çelebi, şehrin havasının oldukça iyi olduğunu, zaman zaman kar yağdığını, fakat üç günden fazla durmadığını söylemekte ve görüşlerini şöyle ifade etmektedir: “Ve bu şehrin hevası sâbit-i sevâhildir. Canib-i şarkîsinde dağ aşırıp Arz-ı Rum’a iki menzildir. On bir ay kış kıyamet olur. Dağın beri canibinde bu Erzincan’da gül gülistan ve bâğ ve bostan-ı cennetân-ı hezâristandır. Kar yağar amma üç günden ziyade durmaz.” (**Seyahatname**, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 341b).

24. BAĞ VE BAHÇELER

Erzincan’ın bağ ve bahçelerinden tertemiz suların çağlayıp aktığını, bu nedenle yaz kış sebzesinin eksik olmadığını ve her çeşit hububatın yetişebildiğini vurgulayan Evliya Çelebi şu bilgilere yer verir: “Daima sebzesi ve ezhâr (ve hubû)batı eksik değildir. Memdûhatından bağ ve bahçesi içre âb-ı hayat-‘uyûn-ı cariyeleri vâfir ve sahralarında hayrât-ı berekâtları mütেকâsir, (واسعة)

(الاقطار) vâsi'atü'l-aktâr ve (رخصت الاشعار) rahîsatü'l-eş'âr her hubûbâtı firâvân bir Şehr-i Erzincan âbâdândır. (*Seyahatname*, Pertev Paşa, 458, II, vr. 122a)

25. ERZİNCAN'IN MEŞHUR YİYECEK VE İÇECEKLERİ

25.1. Sulu Armut

Sonbaharda Erzincan'a gelen Evliya Çelebi, Erzincan'da yetmiş çeşit sulu armut yetiştirildiğini ve o mevsimde Paşaya hediye olarak on yedi çeşit sulu armut getirildiğini şöyle ifade eder: “Yetmiş gûne âb-dâr amrudu (سُجْد) şer'-i mübînde mestûrdur. Hatta bu şehri temaşa ettiğimiz Kasımdan kırk gün mürûr edip şiddet-i şita idi. Paşa'ya on yedi elvan âb-dâr amrûd-ı gûn â gûn hedâya getirdiler.” (*Seyahatname*, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 342a)

25. 2. Evenk Üzümü

Evliya Çelebi, Erzincan'da, yapraklarıyla birlikte toprak altında korunan ve yenisi çıkıncaya kadar kaldığı söylenen evenk üzümünden şöyle bahseder: “Ve bağ teyEğinden yapraklarıyla hâk-i 'amber-i pâkda gömülmüş evenk üzümü getirdiler.” (*Seyahatname*, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr.123a)

25.3. Dut Kurusu

Evliya Çelebi, Erzincan'da mor ve siyah dutun meşhur olduğunu, dut kurusunun beyaz ve sarısının çarşı ve pazarda satıldığını ve yük yük başka yerlere de götürüldüğünü şöyle ifade eder: “Erzincan'ın zerdalisi, armut kurusu ve dut kurusunun beyazı ve sarısı ile mor ve siyah dutu meşhurdur. Çarşı ve pazarda dut kurusu bey' edip, nice bin diyara dut kurusu(nu) yük yük götürürler. Başka (da) tüccarı vardır.” (*Seyahatname*, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 342a).

25.4. Dut Pekmezi

Çeşit çeşit dut pekmezinin günlük ve bahar ile terbiye edildiğini söyleyen Evliya Çelebi, bir kâsesini içene taze hayat verdiğini şu şekilde anlatır: “Ve dut pekmezinin gûn â gûnını bahar ile terbiye edip bir kâse nûş edene hayat-ı cân verir.” Ve yigirmi yerde mesîre-gâhları çoktur. Bu şehrin cemi'i meyvesi iki günde seyishaneler üzere Arz-ı Rum'a gidip şehr-i Arz-ı Rûm'ı meyve ile ganimet eder. (Meyveleri) bu şehir arz eder.”(*Seyahatname*, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 342a)

26. ERZİNCAN'IN ZİYARET YERLERİ

Lugat-i Fârisî'de câne artıcı (جانه آرتجی) demektir. Yani erzânî (bolluk) (Kannar, 1998, 46) manasına da gelir.

26. 1. Hazreti Hızır Makamı

Herkesin sık sık ziyaret ettiği bu seçkin yer hakkında Evliya Çelebi şunları söylüyor: “Evvelâ bahçeler içindeki Hazret-i Hızır Makamı âsitane-i Bektâşiyândır kim, ziyaretgâh-ı ünâsıdır.”

26. 2. Mevlevihane Şeyhi Halid Efendi Ziyareti

Evliya Çelebi, bu ziyaretgâh için "Mevlevihâne şeyhlerindedir" demekte ve ayrıntılı bilgi vermemektedir.

26. 3. Vezir Hemdem Paşa Ziyaret-gâhı

Evliya Çelebi, Sultan Selim'in vezirlerinden olan ve Çıldır (Çaldıran) gazasına giderken vefat ederek bu şehirde toprağa verilen Hemdem Paşa hakkında şu bilgileri veriyor: (Hemdem Paşa) Sultan Selim vezirlerindedir. Çıldır (Çaldıran olmalı) gazasına giderken bu veziri katledip bu şehir içre defnetmiştir.” (Uğur-Çuhadar, 1997, 575).

M. Fahrettin Kırzioğlu, Hemdem Paşa ile ilgili olarak şu bilgileri veriyor: “1 Cemaziyelahir 920 (24 Temmuz 1514) günü Erzincan'a gelen Yavuz Sultan Selim, Karaman (Konya) Beylerbeğisi Hemdem Paşa'yı ileri gönderdi. Askerin Erzincan şehrini yağma etmesine engel olamadığı için Hemdem Paşa Erzincan'da idam edildi.” (Kırzioğlu, 1993, 106; Şahin, 1985, II, 17-18)

Erzincan'da Hemdem Paşa'dan başka "Nice ziyâretler dahi vardır, amma malûmumuz olan bunlardır. Zira bu şehirde üç gün Paşa ile meks edip Kemah Tuzla Emîninden ve Kuruçay Subaşısından (devlet alacaklarını) tahsil ettik” diyen Evliya Çelebi, “ahâlî-yi vilâyet'in Paşa'ya azîm ziyafetler edip sürûr-ı şâdumânda iken Varvar Ali Paşa'nın Defterdar-Zâde Mehmet Paşa'dan yardım istediğini” ifade eder. (İlgürel, 1989, X, 500)

Varvar Ali Paşa'nın yardımına gitmek üzere Defterdar-zâde Mehmet Paşa ile birlikte kışın Erzincan'dan ayrılan Evliya Çelebi, kuzeye doğru hareket ederek, Tercan dolaylarındaki Erzenderler köyüne, (**Seyahatname**, Bağdat Köşkü, 304, II, vr. 342a) oradan da Şebinkarahisar, Niksar, Ladik, Merzifon ve Çorum üzerinden Tokat'a geldi. Burada Varvar Ali Paşa isyanının bastırılmasının ardından yola çıkan Evliya Çelebi, Beybazarı, Ankara, Sapanca, İzmit ve Gebze güzergâhını takip ederek (1058 H. / 1648 M.)'de Üsküdar'a döndü. (**Seyahatname**, Hacı Beşir Ağa, 448, II, vr.150b).

Sadrazam Siyavuş Paşa, Van'a gitmek üzere Evliya Çelebi'yi kurye olarak görevlendirildi. Kendisine tahsis edilen iki yüz altın miktarındaki harcırahını alan Evliya Çelebi, (1066 H./1655-1656 M.) tarihinde yola çıktı. Üsküdar, Gebze, İzmit, Hendek, Tosya, Osmançık, Amasya, Niksar, Erzincan, Erzurum, Malazgirt, Erciş ve Amik üzerinden on üç günde Van'a geldi. Melek Ahmet Paşa'nın huzuruna çıkan Evliya Çelebi padişah fermanlarını ve sad-

razamın emirlerini Paşaya verdi. (Çevik, **Seyahatname**, 993, V-VI, 7-8) Kendisine tahsis edilen konakta bir hafta kalan Evliya Çelebi, daha sonra bakaya kalan yetmiş kese paranın tahsili için Bitlis Hanına gönderildi. Buradaki görevini tamamlayan Evliya Çelebi, Ahlat üzerinden bin bir güçlkle Adilcevaz'a geldi. Buradan sağladığı yüz adet süvari desteği ile yoluna devam eden Evliya Çelebi, selâmetle Erzurum'a geldi. (Çevik, **Seyahatname**, 993, V-VI, 26).

Erzurum'da on gün kalan Evliya Çelebi, ertesi gün seher vakti Melek Ahmet Paşa ile birlikte Erzincan kapısından uğurlandı. Ilıca'da on gün istirahattan sonra yola çıkan Evliya Çelebi, Cinis ve Mama Hatun üzerinden Erzincan'a geldi. Yalnız Bağ, Başhan ve Bulgar Çayırı üzerinden İstanbul'a doğru yoluna devam eden Evliya Çelebi, bu seferinde Erzincan ve kazaları hakkında hiçbir bilgi vermemektedir. (Çevik, **Seyahatname**. 993, V-VI, 33).

27."EVSÂF-I DÂR-I KEMÂN-DÂR EZ-KAL'A-İ SENGİN YANI ŞEHR-İ EĞİN"

Divriği'deki incelemelerini tamamlayan Evliya Çelebi, doğuya doğru ilerleyip, Sarıçiçek Gölü'ne akan çayı geçerek (**Seyahatname**, Pertev Paşa, 458, III, vr. 64a) Eğin şehrine geldiğini ifade etmekte ve kemancılar diyarı olarak bilinen Eğin şehrini şöyle vasıflandırmaktadır.(Çevik, **Seyahatname**, 993, V-VI, 168).

27. 1. Şehrin Kısa Tarihçesi

Evliya Çelebi, Eski Kayserlerden Kisrâvih'in Eğin adındaki kızı tarafından yaptırıldığı için "EğİN" adı verilen şehri şöyle anlatır: "Sebebi tesmiyesi oldur kim, Kayasırılardan Kisrâvih('in) kızı iken "EğİN" nam bir duhter bina ettirdi." (**Seyahatname**, Pertev Paşa, 458, III, vr. 64a.).

İsmet Parmaksızoğlu, EğİN adının Ermenice Agn, Akn "kaynak" kelimesinden geldiğini ifade ediyor. (Parmaksızoğlu,1966, XIV, 413; Akkan-Tuncel, 2002, 236).

Besim Darkot, **İslam Ansiklopedisi**'ndeki geniş makalesinde EğİN hakkında şu bilgileri verir: "EğİN adı, Ermenicede kaynak manasına "agn" (akn)'dan geldiği gibi, şehrin XI. asırda Vaspurakan Ermenilerinden bir grup tarafından kurulmuş olduğu rivayet edilir."(Darkot, 1993, IV, 4194)

Evliya Çelebi, stratejik önemine binaen olsa gerek sıkça el değiştiren ve zaman zaman Ermeni istilâcılarının eline düşen, son olarak Çelebi Mehmet tarafından Osmanlı topraklarına bağlanan EğİN şehrinin kurtuluşunu şöyle anlatır: "Sene tarihinde Hz. Ömer evlatlarından fatih-i Malatya Emîr Ömer b. Lokman (tarafından) fethedildi. Badehu Ermen kayserleri istilâ edip Harun Reşid asrında Seyyid Ca'fer Battal Gâzî (tarafından) fethedildi. Badehu

yine kefere istilâ edip Âl-i Selçûkiyândan Sultan Alâeddin (tarafından) fethedildi. Andan yine küffar hurûc edip kabza-i tasarrufa alıp, sene tarihinde Timur hadisesinden sonra Çelebi Sultan Mehmed'e Ermeni taife(si) aman ile kaleyi teslim edip, cümle ahâlileri mutî'-i münkâd oldular. Anın için halen üç yüz adet kefereleri kırk yedi tekâlif-i örfiyyeden muaf (ve) müsellemdirler.” (**Seyahatname**, Hacı Beşir Ağa, 459, III, vr. 79b).

27. 2. Eğin Kalesinin Şekli

Evliya Çelebi, Fırat kenarında bir tepe üzerinde yer alan ve yapısı çok da düzgün olmayan dört köşe biçimindeki Eğin kalesini şöyle anlatır: “Eğin Kalesi, Nehr-i Fırat kenarında bir püşte üzere(dir), şekli-murabba‘, şeddâdî seng bina bir kal'a-i köhne binadır. Ve iç il olmağla kalesi ol kadar müzeyyen değildir. Dâiren mâdârı cürmi ve cânib-i nâzır bir kapısı var(dır). İçinde cümle hânedir. Ve Fırat'tan su alınır (su) yolu vardır. Ve kifâyet miktarı cephânesi vardır. Süleyman Han tahrîri üzere Sivas eyâletinde (boşluk var?) ve yüz elli ekçe-i şerîf kazadır. (**Seyahatname**, Hacı Beşir Ağa, 459, III, vr. 79b).

27. 3. Kale Erleri ve İdareci Sınıfı

Evliya Çelebi, kaledeki yönetim kadrosunu şöyle sıralar: “Sipah-ı Kethüda Yeri, Yeniçeri serdari, Kale dizdari, Kale neferatları, Muhtesibi, Şehir naibi vardır. Amma, Şeyhülislâm'ı ve Nakibüleşrâfi bir konak karîb Kal'a-i Malatya'dadır.”

28. VERGİ TAHSİLATI

Şehrin vergi konusunu ele alan Evliya Çelebi, Malatya'ya bir konak mesafede kurulan Eğin köylerinde yaşayan reayanın vergilerini Malatya vergi memurunun topladığını şöyle anlatır: “Ve cemi'-i köylerinde olan reayalarının tekâliflerini Malatya muhassılı tahsil eder. (**Seyahatname**, Hacı Beşir Ağa, 459, III, vr. 79b).

29. EĞİN'DE İMÂRETLER (HAYIR KURUMLARI)

Evliya Çelebi, fakirleri, yolcuları ve öğrencileri doyurmak için kayalar üzerinde kurulan hayır evlerini şöyle anlatır: “Bu şehrin ekseriya imâretleri cümle kayalar üzere vâkı' (olmuştur).”

30. BAĞ VE BAHÇELERİ

Şehrin bağ ve bahçelerinin aşağı şehirde ve Fırat'ın kıyılarında yoğunlaştığını tespit eden Evliya Çelebi görüşlerini şöyle dile getirilir: “Cümle bağ-ı İremleri aşağı Nehr-i Fırat kenarında vâkı' olmuştur. Ve Nehr-i Fırat üzere

‘ibret-nümâ Burma köprü bu şehre karibdir.” (**Seyahatname**, Pertev Paşa, 458, III, vr. 64b).

Yusuf Ziya Ademhan, “Eğin Destanı” adlı şiirinde Eğin’e hayat veren “Kadıgölü”nü şöyle dizelerine taşır:

Kadıgölü kış yaz coşar, köpürür

Sarıçiçeğin bağrından sökülür

Sanki yerden çıkmaz gökden dökülür

Sular gürül gürül yürüsün Eğin (Fırat, 2008, 158)

31. YERLEŞİM YERLERİ

“Kalede ve aşağı şehirde cümle bin adet hâk-i pâk ile mestûr-ı âbâdân ma‘mûr hâne-i zîbâlardır” diyen Evliya Çelebi, kalede ve aşağı şehirdeki yapılanmanın taş ve toprak malzemedden oluştuğuna dikkat çeker. (**Seyahatname**, Pertev Paşa, 458, III, vr. 64b).

32. CAMİLER VE MESCİTLER

“Ve cümle (boşluk var) adet mihraptır. Evvelâ camii, (bütün nüshalarda boşluk var) bunlardan gayri mesâcitlerdir” diyen Evliya Çelebi, Eğin’deki cami ve mescitlerin varlığına işaret eder ancak bu ibadet yerleri hakkında sayı vermediği gibi ayrıntıya da girmez.

33. MEKTEP VE MEDRESELER

Evliya Çelebi, Eğin’de hizmet veren ilköğretim okullarını ve yükseköğretim kurumlarını şöyle ifade eder: “(Eğin’de) üç medrese ve kırk (adet) mekteb-i sıbyânı vardır.” (**Seyahatname**, Pertev Paşa, 458, III, vr. 64b).

(Yazmalarda, bu kısımdan sonra yarım sayfalık bir boşluk vardır. Kanaatimize göre bu kısım ya sansürlenmiştir veya bazı bilgileri ilâve etmek üzere müellif tarafından boş bırakılmıştır.)

34. DER SİTÂYİŞ-İ SANÂYİ‘ÂT-I ME‘KÛLÂT-I MEŞRÛBÂT-I ŞEHR-İ EĞİN

34. 1. Yaycılık

Eğin’de sanayi ürünü olarak yaycılığın çok geliştiğini, imal edilen yayların çok meşhur olduğunu, çarşısının baştan başa yaycılar ile dolu olduğunu belirten Evliya Çelebi, kemancılar diyarı olarak adlandırılan Eğin şehri hakkındaki görüşlerini şöyle ifade eder: “Evvela diyâr-ı ‘Acem’de Şîrâz yayından sonra diyâr-ı Rum’da Eğin yayı meşhûr-ı âfâktır. Bir esvâk-ı sultânîsi serâpâ yaycılarıdır. Ve halkı ekseriyâ kemân-dâr olduklarından esmâ-i büldân

içre bu şehre "*Dâr-ı Kemândârân*" derler." (**Seyahatname**, Pertev Paşa, 458, III, vr. 64b).

35. ASKERÎ SINIF

Evliya Çelebi, Ermeniler de dahil olmak üzere, kale muhafızlarının sine-keş, keman-keş ve ser-keş yiğitlerden oluştuğunu şöyle anlatır: "Cümle asker besî ve Ermeni re'âyâları dahi cümle sine-keş, kemân-keş, ser-keş dilâver-servlerdir."(**Seyahatname**, Pertev Paşa, 458, III, vr. 64b)

36. CÜMLE (BOŞLUK VAR) ADET ESVÂK-I SULTÂNÎLERDİR.

Öyle anlaşılıyor ki, müellif, Eğin'in Sultânî çarşılarından söz etmek üzere, "*Cümle (boşluk var) Adet Esvâk-ı Sultânîlerdir*" başlığını atmış ancak çarşı ile ilgili olarak herhangi bir açıklama yapmamış ve bu kısmı boş bırakmıştır. (**Seyahatname**, Hacı Beşir Ağa, 459, III, vr. 80a).

37. Der-Beyân-ı Ziyâret-gâh-ı Eğin

Evliya Çelebi, Eğin'de bulunan ziyaret yerlerini anlatmak için "**Der-Beyân-ı Ziyâret-gâh-ı Eğin**" biçiminde bir başlık açar ancak başlığın altını boş bırakır ve herhangi bir açıklama yapmadan doğrudan Arapkir şehrinin tanıtımına geçer. (**Seyahatname**, Pertev Paşa, 458, III, vr. 64b).

XIX. yüzyılda Eğin'i ziyaret eden Ünlü Alman yazar Moltke 8 Nisan 1839 tarihli "**Türkiye Hatıraları**" adlı kitabında şehrin yeşillikler içinde şirin bir yer olduğunu, Müslümanların tarım ve hayvancılıkla, yerli Ermenilerin ise ticaret ve sanatla uğraştıklarını, kasabadaki tezgâhlarda ince pamuklu ve ipekli kumaşlar dokunduğunu anlatır. (Parmaksızoğlu, 1976, XIV, 413; Fırat, 2008,13)

"Eğin Destanı" adlı şiirinde Eğinlinin çalışkan halini dizelerine taşıyan Behçet Kemal Çağlar Eğinliye şöyle seslenir:

Bağ yaptın fethedip kat kat cibâli

Bir gün masaldaki devler misâli

Orak diye gökten kapıp hilâli

Yıldızları biçmen muhtemel Eğin!...(Fırat, 2008, 108)

Tanzimat'tan sonra uygulanan yanlış ekonomik sistem Eğin'de sanayii öldürmüş ve fakirleşen halk hamallık, kasaplık, bakkallık, kalfalık, sarraflık yaparak geçimlerini sağlama yoluna gitmiştir.

Öte yandan Eğin idarî yönden önce Harput'a, daha sonra da Ma'mûretülaziz vilâyetine bağlandı. Cumhuriyet döneminde 21 Ekim 1922 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Eğin adı Kemaliye'ye çevrildi. Daha önceleri Elazığ'a bağlı kaza merkezi olan Kemaliye 1926 yılında Malatya'ya, 11 Mayıs 1938 yılında da Erzincan'a bağlandı. (Akkan-Tuncel, 2002, 236-237; Parmaksızoğlu, 1976, XIV, 413)

38. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

XI. asırda yazılan eserler arasında, tarihe olduğu kadar, medeniyet tarihine de kaynaklık eden **Seyahatname**, doğu ve batı ulemasınca benimsenmiş, bazı ciltleri İngilizce ve Macarcaya tercüme edilmiştir. (A.Cevdet, 1314, VII, 1).

Evliya Çelebi, kaleme aldığı on ciltlik eserinde özellikle Osmanlı tarihi ile ilgili bölümlerde pek kaynak göstermez. O, bazı olayları anlatırken dönemin inşa üslûbunun tamamen dışına çıkarak konuşur gibi sade ve anlaşılır yazım biçimini tercih eder. **Seyahatname**'sini önce müsvedde olarak kaleme alan Evliya Çelebi, kırk yılı aşan gezileri sırasında aldığı notlarını ölümüne yakın bir tarihte toparlayıp temize çeker.

Bizim yaptığımız araştırma sonunda Tevfik Temelkuran ve Necati Aktaş'ın birlikte hazırladıkları on ciltlik **Seyahatname**, Ahmet Cevdet'in yayını ile örtüşür. Süleymaniye kütüphanesi **Hacı Beşir Ağa** Türkçe Yazmalar Koleksiyonu 448 numaralı, Süleymaniye kütüphanesi **Pertev Paşa** Türkçe Yazmalar Koleksiyonu 458 numaralı ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, **Bağdat Köşkü** Türkçe Yazmalar Koleksiyonu 304 numaralı yazmalarda yer alan bazı ifadeler hem Ahmet Cevdet ve hem de Mümin Çevik yayınlarında atlanmıştır.

Reşat Ekrem Koçu'nun da işaret ettiği gibi, Ahmet Cevdet tarafından basılan **Seyahatname**'nin ikinci cildinde büyük yanlışlar yapılmış, yazmada yer alan bazı bilgiler atlanarak sakat bir yayın ortaya çıkmıştır. (Koçu, 1951, I, 13)

Evliya Çelebi'nin Erzincan ve kazaları konusunda verdiği bilgilerin birçoğunu günümüzün diğer kaynaklarında bulmak pek mümkün değildir. Bize göre Evliya Çelebi'nin **Seyahatname**'si, aldığı bunca eleştirilere rağmen derinliği ölçülemeyen önemli bir kaynak özelliğini taşır.

KAYNAKÇA

Ahmet Cevdet, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, İstanbul 1314.

Ak, Mahmut, "İklim", **DİA.**, XXII, İstanbul 2000.

Aktepe, M. Münir, "İpşir Mustafa Paşa", **DİA.**, XXII, İstanbul 2000.

- Aktepe, Orhan, **Süleyman b. Abdurrahman, Leblebici Baba (Şems-i Hayal)**, Erzincan 1997.
- Ali Kemâlî, **Erzincan, Tarihî, Coğrafi, İctimâî, Etnoğrafi, İdârî, İhsâî, Tetkikat Tecrübesi**, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1932
- Atsız, Nihal, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden Seçmeler**, c.I-II, İstanbul 1991.
- Başbüyük, Adem, **Kemah İlçesinin Coğrafyası**, Ankara 2004.
- Başbüyük, Adem, Doğal Süreçlerin Ortaya Çıkardığı Tarihin Önemli Bir Stratejik Noktası: Kemah (Erzincan) Kalesi, **Doğu Coğrafya Dergisi**, 11, 2004.
- Baysun, Cavit, Evliya Çelebi, **İA.**, IV, İstanbul 1993.
- Brockelmann, C., "Makrîzî", **İA.**, VII.
- Celâl-Zâde Mustafa Çelebi, **Selim-Nâme**, Hazırlayanlar: Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, İstanbul 1997.
- Çevik, Mümin, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, İstanbul 1993.
- Danışman, Zuhuri, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, İstanbul 1969.
- Darkot, Besim, "Eğîn", **İA.**, İstanbul 1977, IV, 194.
- Devellioğlu, Ferit, "Şeair", **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara 1988.
- Dilçin, Cem, "Kend", **Yeni Tarama Sözlüğü**, Ankara 1983.
- Ebû Davud Süleyman b. Eş'as, **Sünen-i Ebî Dâvûd**, İstanbul 1992.
- Eren, Hasan, ve diğer., **Türkçe Sözlük**, Ankara 1988.
- Erkılıç, Cafer, **Evliya Çelebi, Hayatı, Sanatı, Eserleri**, İstanbul 1954.
- Ertürk, Kâzım-Erüreten, Metin, **Meçhul Erzincan Paraları-The Unidentified Coins of Erzincan-**, İstanbul 2005.
- Evliya Çelebi, **Seyahatname**, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa Türkçe Yazmalar Kol, nr. 448.
- Evliya Çelebi, **Seyahatname**, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa Türkçe Yazmalar Kol, nr. 458.
- Evliya Çelebi, **Seyahatname**, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdat Köşkü Türkçe Yazmalar Koleksiyonu, nr. 304.
- Eymen Fuâd Seyyid, "Markrîzî", **DİA.**, XXVII, Ankara 2003.
- Fırat, Sıtkı, **Saklı Cennet Kemaliye**, Ankara 2008.
- Gelibolulu Mustafa Âlî, **Kühû'l-Ahbâr**, İstanbul Üniv. Ktp. Türkçe Yazmalar 5959.
- Günaltay, Şemseddin, **İslâm Tarihinin Kaynakları, Tarih ve Müverrihler**, İstanbul 1991.

- Halaçoğlu, Yusuf, **Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)**, Ankara, 2002.
- Hitti, Philip K., **Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi, I-IV**, çev, Salih Tuğ, İstanbul 1980.
- Hoca Sadeddin Efendi, **Tâcü't-Tevarih**, Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1999.
- İlgürel, Mücteba, "İbrahim" **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, X**, İstanbul 1989.
- Kanar, Mehmet, "Erzâni", **Büyük Farsça Sözlük**, İstanbul 1998
- Kırzioğlu, Fahrettin, **Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi, (1451-1590)**, Ankara 1993.
- Koçu, Reşad Ekrem, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, İstanbul 1951.
- Kurt, Yılmaz, **Kemah Kitabı**, "Bir Derkenar", Ankara 1997.
- Kuşçuoğlu, Mustafa, **Evliya Çelebi'den Malatya**, İstanbul 1968.
- Meydan Larousse**, VIII, İstanbul 1972.
- Miroğlu, İsmet, **Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası**, Ankara 1990.
- Muhammed Abdü's-Sahâvî, **el-Makâsîdü'l-Hasene**, Beyrut 1985.
- Muhammed Ebû Zehra, **İmam Ca'fer Sadık**, çev, İbrahim Tüfekçi, İstanbul 1992.
- Muhammed Fuâd Abdülbakî, **el-Mu'cemü'l-Müfehres li'l-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, İstanbul 1990.
- Mutçalı, Serdar, "şe'âir", **el-Mu'cemü'l-'Arabîyyü'l-Hadîs**, İstanbul 1995.
- Öz, Mustafa, "Ca'fer es-Sâdık" **DİA.**, VII, İstanbul 1993,
- Özcan, Abdülkadir, "Hezarpâre Ahmet Paşa", **DİA.**, XVII, İstanbul 1998.
- Özön, Mustafa Nihat, **Seyahatname, "On Yedinci Asır Hayatından Levhalar"**, (Sansürce Çıkarılmış Parçalar), Ankara 1945.
- Pakalın, M. Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I-III**, İstanbul 1983.
- Parmaksızoğlu, İsmet, "Makrîzi", **Türk Ansiklopedisi**, Ankara 1976.
- Parmaksızoğlu, İsmet, "Râbiatü'l-Kaysiyye", **Türk Ansiklopedisi, XXVII**, Ankara 1978.
- Parmaksızoğlu, İsmet, "Eğin" **İA.**, XIV, 1966.
- Saraç, Tahsin, **Büyük Fransızca Türkçe Sözlük**, İstanbul 1985.
- Şahin, Tahir Erdoğan, **Erzincan Tarihi, I-II**, Erzincan 1985.
- Tan, Nail, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi Folklorik Dizin Denemesi**, Ankara 1974.

Temelkuran, Tevfik-Aktaş, Necati, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, İstanbul 1986.

Yurdaydın, Hüseyin Gazi, **İslâm Tarihi Dersleri**, Ankara 1971.

Yücel, Yaşar, Eretna Devleti, **Kadı Burhanettin ve Devleti, Mutahharten ve Erzincan Emirliği**, Ankara 1989.